

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет культури і мистецтв
Кафедра культурології**

**ЖІНКИ У КУЛЬТУРІ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ ТА УКРАЇНИ:
ГЕНДЕРНИЙ АСПЕКТ**

Кваліфікаційна робота (проект)

на здобуття ступеня вищої освіти “магістр”

Виконав: студентка
Спеціальності 034 Культурологія
Освітньо-професійної (наукової)
програми Культурологія
Рябенко Євгенія Володимирівна

Керівник к. мист., ст. викладач
Чумаченко О.А.
Рецензент к. пед. н., доцент
Ракович В.В.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Культурологічні концепції гендеру	6
1.1. Соціокультурний феномен фемінізму.....	6
1.2. Гендерні теорії у сучасній культурології.....	24
РОЗДІЛ 2. Руйнація гендерних стереотипів у культурі	27
2.1. Культурологічне осмислення поняття «гендерні стереотипи».....	27
2.2. Руйнування стереотипу «політика не жіноча справа».....	30
2.3. Жінки-новатори у мистецтві.....	44
2.4. Жінки-науковці, визнані у світі.....	56
РОЗДІЛ 3. Жіночий рух в Україні	66
3.1. Статус жінки у суспільстві України від Київської Русі до сьогодення.....	66
3.2. Княгиня Ольга та Анна Ярославна як приклад руйнації стереотипів.....	79
ВИСНОВКИ	90
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	93

ВСТУП

Актуальність дослідження полягає у тому, що століттями у людей склалися уявлення про роль чоловіка та жінки у суспільстві, які укорінилися у свідомості кожного і перетворилися у стереотипи. Ми звикли думати, що жінка слабка, а чоловік сильний, жінка ірраціональна, чоловік логічний. Але чи можемо ми сказати, що не зустрічаємо логічних, активних, владних, домінантних жінок і чуттєвих і пасивних чоловіків? Чимало є жінок інженерів, водіїв, керівників компаній, учених, і чоловіків перукарів, вихователів, дизайнерів. Та чи тільки в сьогоденні відбувається руйнація цих застарілих поглядів? У кожній епосі є безліч жінок, які протягом усього свого життя боролись за свої права, та доводили усім, що вони чогось варті. Саме в епосі Відродження бере свої витoki феміністична теорія. Філософи почали висловлювати ідеї гуманізму, всебічного розвитку людини, рівності статей, які вплинули на зміну уявлень суспільства про соціальну роль жінок. Прогрес був невеликим, але «механізм було запущено». У добу Нового часу поширилися ідеї лібералізму, які визнавали усіх вільними та рівними, проте, на практиці, жінок досі такими не визнавали. Тільки у ХІХ столітті ця боротьба переросла у повноцінний феміністичний рух зі своєю основною ціллю – досягнути рівності між статями. Через деякий час діяльність феміністок почала давати результати.

Діяльність Єлизавети І Тюдор, Маргарет Тетчер, княгині Ольги та Анни Ярославни у політиці, Жермени де Сталь та Олександрі Екстер у мистецтві, Марії Склодовської-Кюрі та Розалінд Франклін у науці є гарним прикладом хоробрості, стійкості та розуму, які зазвичай приписують чоловікам. Тому саме їх діяльність ми обрали для руйнації гендерних стереотипів у даній роботі.

Джерельною базою слугували праці О. Ю. Вілкової Н. А. Мельник, А. А. Заїки, О. Н. Луканіної, Н. Ю. Миронович, Д. В. Міхеєвої, Є. Кочемировської, І. В. Крикової, Т. Філевської.

Метою є дослідження гендерних аспектів культури Західної Європи та України.

Для реалізації цієї мети необхідно розв'язати такі конкретні **завдання**:

1. Проаналізувати історію феміністичного руху.
2. Розглянути сучасні культурологічні теорії гендеру .
3. Проаналізувати культурологічні інтерпретації поняття «гендерні стереотипи».
4. Розкрити особливості суспільного положення жінок з епохи Відродження і до сучасності.
5. Дослідити приклади руйнації гендерних стереотипів.

Об'єкт дослідження – розвиток феміністичного руху у Західній Європі та Україні другої полов. XIX – XX ст.

Предметом дослідження є гендерний стереотип та його руйнація у культурі Західної Європи та України.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи Херсонського державного університету.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використовувались методи дослідження: аналітичний – під час вивчення літератури; культурологічний – для забезпечення синтезуючого підходу до досліджуваного предмету та включення його в єдиний історико-культурний контекст, а також для з'ясування впливу гендерних стереотипів на соціум; історичний – для відтворення соціокультурної ситуації, що зумовлювало історичний розвиток жіночого емансипаційного руху.

Наукова новизна – вперше окреслено особливості розвитку жіночого руху у Західній Європі та Україні, здійснено культурологічний аналіз понять «гендер» та «гендерний стереотип». Приведено приклади руйнації стереотипу.

Апробація результатів. Окремі розділи випускної роботи обговорені на засіданні кафедри культурології Херсонського державного університету. Основні положення оприлюднені на XI Усеукраїнській (із міжнародною участю) науково-практичній конференції «Актуальні проблеми мистецької освіти в системі вищої школи» (Херсон, ХДУ, 2020 рік).

Публікації. Окремі теоретичні положення і висновки наукового дослідження знайшли відображення у статті «Жінки у культурі Західної Європи та України: гендерний аспект», яка надрукована в альманасі «Магістерські студії» (Херсон, 2020 рік).

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає в тому, що вони становлять науково-теоретичний інтерес корисного соціокультурного досвіду. Матеріали дипломної роботи можуть бути використані при написанні курсових робіт, рефератів та інших наукових розвідок.

Структура дослідження зумовлена її метою, концептуальною основою та конкретними завданнями. Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 105 сторінок. Список використаних джерел містить 115 позицій.

РОЗДІЛ 1

КУЛЬТУРОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ГЕНДЕРУ

1.1. Соціокультурний феномен фемінізму

Прагнення до демократії та незалежності стали глобальними тенденціями сучасного суспільства. Дедалі більше людей в усьому світі визнають цінність свободи, намагаються звільнитися від залежності, обмежень, а головне – позбутися усіх проявів дискримінації. Ідеї подолання дискримінації за статтю, а також поліпшення становища жінок у суспільстві були покладені в ідеологію фемінізму.

Західній цивілізації, за переконанням феміністських дослідників, властивий андроцентричний характер, заснований на принципі переваги чоловіків, де жінка сприймається як друга, підпорядкована стать. Саме жінки за традицією розглядаються як носії статевої відмінності, тоді як з чоловіками ототожнюються «універсальні людські якості» [22, с. 112].

Історія фемінізму, історія боротьби жінок за свої громадянські, соціальні та людські права, майже не відома більшості людей. Лише в кінці ХХ – на початку ХХІ століття він став предметом громадських дискусій і наукових досліджень.

Сам термін «фемінізм», утворений від латинського «femina» – жінка, з'явився у ХІХ столітті. У сучасній науці висловлюються різні припущення про те, хто першим ввів термін «фемінізм» в науковий обіг. Одні дослідники (О. Вороніна, М. Соколова, В. Успенська) вважають, що слово «фемінізм» було сконструйовано французьким соціалістом - утопістом Шарлем Фур'є ще в кінці ХVІІІ ст. Інша група дослідників теорії та історії жіночого руху, серед яких С. Г. Айвазова і Н. Волтер, приписують авторство письменникові А. Дюма-сину (1824–1895), який написав знаменитий роман «Дама з камеліями» [56].

Оксана Ворошилова зазначає, що дослідники виділяють п'ять основних значень фемінізму:

- фемінізм – це соціально-політична теорія, яка аналізує процес гноблення жінок і верховенства чоловічого початку в минулому і сьогодні, а також виявляє шляхи подолання переваги чоловіків над жінками;
- масовий соціальний рух, метою якого є досягнення рівності жінок з чоловіками;
- ідеологія, спрямована проти всього мізогінічного в теорії і суспільній практиці;
- філософська концепція соціокультурного розвитку, що пропонує альтернативу панівної європейської традиції, яка не враховує специфіку природи жінок і жіночого соціального досвіду;
- методологія досліджень світу і суспільства, заснована на суто жіночому погляді на світ і жіночій системі цінностей [26, с. 143].

Згідно з найбільш поширеною класифікацією, фемінізм підрозділяється на: ліберальний, радикальний і марксистський (або соціалістичний) [26, с. 146].

Ліберальний фемінізм націлений на досягнення рівності статей в рамках чинної соціальної системи шляхом стирання наявних між чоловіками та жінками відмінностей. Жінка отримує безперешкодний доступ у світ, створений чоловіками, і починає на рівних конкурувати з ними [26, с. 146].

Радикальний фемінізм виходить з необхідності переоцінки жіночої суті, самостійного вироблення розуміння жіночої ідентичності, місця і ролі жінок в суспільстві. Крайні представники цієї течії мають намір провести радикальні зміни в суспільній свідомості, результатом яких стане інший образ жінки [26, с. 146].

Соціалістичний і марксистський фемінізм розглядають статеву дискримінацію як наслідок класового і расового панування, які можуть

бути знищені практично одночасно. В рамках цієї течії пропонується відмова від сім'ї та материнства і скасування всіх соціальних статевих відмінностей [26, с. 146].

Марксистський напрям фемінізму акцентує увагу на специфіці капіталістичної системи, яка породжує класову нерівність так само, як і економічну залежність жінки від чоловіка. Гендерна нерівність може зникнути тільки зі знищенням капіталізму і класів. У соціалістичному напрямку фемінізму придушення жінки виявилось пов'язано не тільки з капіталізмом, а й зі статтю, расою та ін. Влада і пригнічення стали розглядатися як наслідок матеріальних і ідеологічних умов патріархату, расизму і капіталізму [48, с. 47].

Останнім часом прийнято виділяти неофемінізм, прихильники якого наполягають на відмові жінок від материнства і повного стирання всіх соціальних відмінностей між чоловіками і жінками [26, с. 146].

Консервативний фемінізм критикує феміністок, які беруть чоловічі моделі досягнення успіху в кар'єрі та громадській діяльності в якості жіночих цілей, заперечуючи жіночу потребу в сім'ї та дітях. Консервативний фемінізм застерігає, що рівність призведе до смерті сім'ї.

Прихильники екологічного фемінізму вбачають прямий зв'язок між виникненням екологічних проблем та дискримінацією жінок, і проводить паралель між експлуатацією природи і жінки в патріархальному західному суспільстві, підкреслюючи їх філософську єдність. Основна мета руху полягає в тому, щоб привести світ до первісної гармонії шляхом припинення дискримінації жінок [103].

Для психоаналітичного фемінізму характерна установка на перетворення свідомості самих жінок, закріпачення яких бачиться в підсвідомих програмах, «розроблених» чоловіками [26, с. 146].

Базовою ідеєю «чорного» фемінізму є те, що емансипаційний рух не може ігнорувати расизм. З точки зору темношкірих жінок, білі

феміністки відстоюють лише власні права, тому вони пропонують перевизначити термін «фемінізм» так, щоб він припускав жінок усіх рас [103].

В усі часи жінки боролися за свої права та місце у суспільстві на одному рівні з чоловіками, та джерела феміністичної теорії зародились в епоху Відродження.

Епоха Відродження (Ренесанс) – назва періоду в історії культури, який змінив Середнє століття і відзначився гуманізмом, розквітом мистецтв. Характерними рисами є світський характер культури, повернення до Античності, гуманізм та антропоцентризм. Виникає новий культурний ідеал – «універсальна людина», яка реалізує себе в різних сферах діяльності та виявляє універсальний підхід до освоєння світу.

Розвиток ідей гуманізму і просвіти істотно вплинули на зміну уявлень про соціальні ролі чоловіка і жінки в суспільстві та мистецтві. Хоча спочатку в працях гуманістів не визнається можливість розглядати жінку рівною з чоловіком, проте, концепція гуманізму показує людину як особистість, зі своїми поглядами, прагненнями, самосвідомістю, та надає великий вплив на формування нових гендерних відносин.

В основі мистецтва епохи Відродження лежить нестримне прагнення до створення синтетичного образу, будь то чоловіка або жінки, до ідеалу гармонійно розвиненої досконалої особистості, прекрасної духовно і фізично.

У мистецтві епохи Відродження остаточно утвердився і відкрито себе проявляє гендерний стереотип. Основою цього процесу послужило звільнення образу жінки від середньовічних раціональних обмежень в мистецтві під впливом ідей гуманістів. В результаті гендерний стереотип жінки поступово втрачає жорсткий зв'язок з раціонально-духовним образом Діви Марії та набуває яскраво виражений почуттєвий характер. Саме тому в мистецтві особливого значення набувають ті

роботи, в яких творець втілює жіноче начало, несе в собі гендерний стереотип емпатії, чуттєвості, що визначає активний, проникливий вплив на глядача таких творів. Прикладом такого прочитання гендерних стереотипів є численні зображення мадонн [20].

Мистецтво Ренесансу в порівнянні з Середньовіччям було більш фемінізованим. Роль жінки в суспільстві зросла, поряд з зовнішністю стали цінуватися освіта, інтелект, культура. Тема прекрасної дами, її оспівування, вихваляння її фізичної і духовної краси стають провідними в літературі і мистецтві. І саме образотворче мистецтво стало сферою прославлення жінки, безмежних можливостей здійснення закладених в ній здібностей, ідеалів материнства і жіночої чесноти в її гармонії і досконалості [20].

Основний культ епохи Відродження – здорова жінка, яка втілює ідею плідності та материнства. Жінка стає об'єктом естетичного захоплення. Однак, попри це, в даний період жінка знов-таки піддається жорсткому економічному та соціальному контролю [28, с. 7].

Протягом доби Ренесансу ставлення до жінок, їх виховання і прав, піддалося значній зміні. Існує думка, що феміністична теорія сягає корінням в епоху Відродження. У цей час виникають погляди на несправедливе ставлення до жінок у суспільстві через придушення їхньої особистості, висловлюється думка, що жінки повинні бути допущені до освіти [20].

Протягом феодальних часів жінкам дали більше привілеїв і свобод, які були обумовлені тим, що чоловіки постійно були відсутні у своїх маєтках, і жінкам необхідно було навчитися керувати господарством. Вони могли мати землю і мали багато з «традиційно» чоловічих прав. Однак, в цей період, коли значні зміни були зроблені в церкві, в літературі, і в усіх інших галузях мистецтва, жінки зробили великий крок назад у своїй боротьбі за рівність. Жінок сприймали, як власність, що належала спочатку їх батькам, а потім їх чоловікам. Це

твердження вірне лише для привілейованих верств суспільства. Життя простої жінки не було порушене новими соціальними реформами. Вважалося, що жінки повинні отримувати гарну освіту, і повинні були бути в змозі підтримати відповідні бесіди з будь-якою людиною, але все ж залишатися слухняними своїм чоловікам. Вони повинні були завжди залишатися відданими, навіть при тому, що їхні чоловіки могли мати стосунки поза шлюбом. Деякі представниці вищого класу мали перевагу в отриманні освіти в порівнянні з селянками. Однак вони були змушені залишити свою освіту відразу після весілля. Жінка повинна була бути хорошою дружиною і подбати своєму чоловікові [38].

У епоху Відродження філософи висловлювали ідею рівності статей. Т. Мор, розмірковуючи про ідеальну державу, не вказував на різницю в соціальному становищі жінок і чоловіків: в науці, мистецтві, громадській і релігійній діяльності, на вищих посадах можуть перебувати і чоловіки, і жінки [10, с. 7].

Т. Кампанелла говорить про участь жінок не тільки у вихованні дітей, а й «допускає» їх до громадських справ і занять військовим ремеслом [42, с. 63].

Епоха Нового часу охоплювала згідно з прийнятою в історичній науці періодизації XVII – XIX ст., ознаменувала собою істотні зміни економічного, соціально-політичного і духовного життя людського суспільства. Це була епоха неухильно зростаючого панування капіталістичних суспільних відносин настання індустріальної стадії розвитку суспільного виробництва, руйнування середньовічних феодально-кріпосних принципів побудови соціального життя, розвалу монархій, виникнення і подальшого розвитку буржуазно-демократичних держав в результаті цілого ряду революцій в Європі, формування та виходу на історичну арену нових класів і соціальних груп, активного поширення ідей рівності, свободи та демократії.

Громадський і внутрішньосімейний поділ праці між чоловіком і жінкою, участь жінок в суспільних процесах, проблема прав і свобод жінок, загальнофілософські підходи до питань призначення, особливостей і взаємин статей, погляди на маскуліність і фемінність, все це і багато іншого в епоху Нового часу піддається певним змінам і критичному аналізу, а з деяких питань характеризується принциповою новизною їх постановки [21].

В західноєвропейській культурі чоловіче і жіноче складало бінарну опозицію: духовне – тілесне, піднесене – нице, розумне – природне відповідно. Чоловіче начало, зазвичай, трактувалося як абсолют людського, жіноче ж розумілось як особливість (специфіка жіночого організму, психіки і т. д.) стосовно «норми людини» – чоловіка [82, с. 276].

До кінця XVII століття патріархальний світогляд себе пережив. На його місце прийшов новий – ліберальний. Такі, як Сідней, Тіррел і Локк, пояснювали походження політичної влади укладенням угоди між вільно народженими індивідами. Такий підхід витіснив походження і божественний припис як вирішальні чинники соціального і політичного життя. Ці зміни привернули увагу до проблем, пов'язаних з громадським становищем жінки в новому порядку. Спочатку ліберальні теоретики не погоджувалися з пропозицією про те, щоб стара точка зору на призначення жінки була відкинута. Однак їх критики наполягали на тому, що виключення жінок зневажає самі основи теорії людської природи, на якій базується лібералізм. Зрештою, ліберали були змушені привести свої погляди на жінок у відповідність з теорією про людську природу. Хоча теорія ліберальних цінностей стала руйнувати ґрунт патріархату, в цілому становище жінки продовжувало розглядатися в рамках цих засад: суспільство не зацікавлене в жінці як повноцінній і вільній особистості, її інтереси повинні бути орієнтовані на благо суспільства. При цьому найчастіше стверджувалося, що жінки не

належать до категорії повноправних громадян політичної спільноти через відсутність у них інтелектуальних здібностей. Тим часом саме з появою цілої плеяди видатних жінок в галузях науки і літератури бурхливо стало обговорюватися питання про суть «жіночої природи». З боку просвітників визнавалося те, що жінка наділена розумом, але при цьому вони стверджували, що жіночий розум не здатний на осягнення і відкриття наукових істин [60, с. 72].

Поява і панування моралі галантності призвело до звеличення жінок і зростання їх впливу, яке відзначали всі філософи у своїх творах. Епоха Просвітництва в історії світової культури часто іменується як «золотий вік жінки». Починаючи з XVIII століття поширюються уявлення про те, що могутність слабкої статі величезна, що вона володіє, всупереч оманливій видимості, справжньою владою, оскільки в її підпорядкуванні знаходяться діти і її вплив позначається на чоловіках. Сила, яка пом'якшує звичаї, володарка чоловічих мрій, «прекрасна стать», вихователька дітей, «фея житла» – специфічні здібності представниць жіночої статі, на відміну від минулого, вселяють тепер повагу і зводять жінок на п'єдестал [60, с. 71].

Просвітники самі вказували у своїх роботах на те, що жінка не рабиня чоловіка, а вільна особистість. Крім того, вони виступали проти деспотичної влади чоловіка стосовно дружини. Однак свобода жінки не була ідентична свободі чоловіка. Жіноча свобода – це її таємна могутність в суспільстві, а чоловіча свобода – це політична свобода кожного громадянина. Філософи не вважали за потрібне наділяти жінку тієї ж свободою, яку має чоловік [60, с. 71].

Значним фактом є те, що сама поява фемінізму є закономірним результатом виникнення ліберальних цінностей і звеличення жінки в суспільстві. Як би не намагалися просвітники нав'язати жінкам традиційне положення, все-таки прогресивні зміни, що відбуваються в

суспільстві, не могли не вплинути на розвиток самосвідомості жінок [60, с. 73].

Новий етап в еволюції наукових поглядів на соціальний статус жінки був відкритий французькою революцією, яка разом з Декларацією прав людини і громадянина проголосила Декларацію прав жінок. Її автор Олімпія де Гуж вважала, що право жінок сходити на ешафот, дає їй право сходити на трибуну. Просвітники в цілому поділяли цей підхід: Вольтер викривав несправедливість жіночої долі; Дідро вважав, що принижене існування жінки є наслідком визначених цивільних законів і звичаїв; Монтеск'є наголошував, що жінка може і повинна брати участь у суспільному житті [11, с. 5].

Ш. Фур'є стверджував, що соціальний прогрес і зміна періодів відбувається на ґрунті прогресивного розкріпачення жінки, а регрес і занепад соціального ладу – на ґрунті закріпачення. Тобто, розширення прав жінки він вважав головним критерієм соціального прогресу [11, с. 4]. Він наголошує, що: «Потрібно уникати того, що спостерігається у нас, де на жінок покладаються невдячні заняття, де філософія відводить їм рабську роль. Жінки скоро займуть те місце, яке присвятила їм природа: роль суперниць чоловічої статі, а аж ніяк не підлеглих» [107, с. 140].

Ідея відмінності статей, норм поведінки чоловіків і жінок, низьких ментальних здібностей жінок була висловлена Ж.-Ж. Руссо, І. Кантом. Ж.-Ж. Руссо, визнавав рівні можливості чоловіків і жінок, але все ж був прихильником традиційної чоловічої влади, вважаючи, що дружина повинна бути лагідною, підкорятися чоловікові і привчатися виносити від нього все, навіть несправедливість. І. Кант ставить жінок в один ряд з прислугою і неповнолітніми та заперечує за ними «кваліфікацію громадянина» [11, с. 6].

Ф. Шлегель вважав, що «мужність» і «жіночність» – це не характеристики окремих статей, а два принципи, що доповнюють один одного, утворюючи цілісну людську особистість [10, с. 7].

Ідейною платформою жіночого руху ХІХ ст. став ліберальний фемінізм. У той час як чоловіки поступово знаходили цивільні і політичні свободи, правове становище жінок не змінювалося, ліберальні ідеї рівності на практиці поширювалися в основному на чоловіків. Ця суперечність ставала все більш очевидною і нетерпимою [57, с. 151]. У ХІХ столітті в Європі центром феміністського руху стала Великобританія – батьківщина промислової революції. Різкий стрибок промисловості вимагав більше робочих рук, тому залучення жінок стало необхідним. З одного боку, масова жіноча праця сприяла зростанню самосвідомості жінок, створювала можливість зруйнувати традиційну ієрархію статей. З іншого боку, були підірвані основи сім'ї, оскільки жінки ставали конкурентами чоловікам, що загострювало відносини між статями. Праця приводила також до надексплуатації жінки, оскільки вона як і раніше продовжувала виконувати свої обов'язки матері, дружини, господині. При цьому робочий день був дуже великий, а заробітна плата у жінки була менше, ніж у чоловіка, який робив те ж саме і на тому ж підприємстві. Крім того, жінок не приймали в профспілки, які захищали права найманих працівників. Всі ці фактори давали підстави для колективних виступів жінок, для створення жіночих організацій, які відстоюють свої інтереси та права [55].

Право Великобританії і США стверджувало, що жінка юридично не існує окремо від батька або чоловіка, які голосують від її імені; без їх згоди жінки не можуть укладати договори, володіти власністю, самостійно виступати в суді.

Дж. Ст. Мілль у праці, яку він написав у співавторстві зі своєю дружиною «Про підпорядкування жінки» (1861) висловлює думку, що влада чоловіків над жінками відрізняється від інших видів влади тим, що

сприймається добровільно, через емоційну прив'язаність [36, с. 478]. Він виступив на підтримку англійок, котрі заявили, що жінки спроможні самі говорити від власного імені, і у 1867 році виступив перед парламентом з першою в історії офіційною промовою на підтримку жіночого виборчого права. Після провалу поправки Дж. Ст. Мілля про надання громадянкам країни права голосу тисячі англійок примкнули до феміністського руху [57, с. 154].

До середини ХІХ століття основним напрямком жіночого руху став рух за виборче право жінок, який черпав натхнення і набував досвід в прогресивному поширенню права брати участь у виборах для чоловіків [49, с. 312].

Перша хвиля 1840-х – 1920-х рр. руху жінок за рівні з чоловіками права виникла у Великобританії, під назвою суфражизм (від англ. *suffrage* – право голосу), який став політичним направленням фемінізму. Крім виборчих прав суфражистки домагалися однакових з чоловіками прав на власність, вищу освіту, професійну зайнятість. Маніфест жіночого руху був проголошений американськими активістами на першій конференції з прав жінок. У 1848 році, в Сенека-Фоллз (штат Нью-Йорк), 200 жінок і 40 чоловіків прийняли «Декларацію почуттів», автором якої є Ел. Стентон [36, с. 479]. У цій декларації сформульовано лозунг нового руху – усі чоловіки і жінки рівні, і також проголошені основні вимоги: право голосу, право на освіту, власність, право на розлучення, на опіку над дітьми у разі розлучення, на оплачувану працю і участь в політичному і релігійному житті суспільства [57, с. 153].

Основною соціальною базою руху суфражисток був середній клас. У 1888 році феміністки різних країн об'єдналися в «Міжнародну раду жінок», а в 1904 був утворений «Міжнародний жіночий суфражистський альянс», до якого увійшли суфражистки США, Канади, Великобританії, Німеччини, Нідерландів, Норвегії та Швеції. Активістки організацій

проводили тисячі мітингів, поширювали мільйони листівок про безправне становище жінок у всіх країнах [55].

Новий етап в історії британського суфражизму відбувається на початку ХХ століття. В цей час суфражистська кампанія Великобританії розділилася на дві протилежні течії: на конституційних прихильниць рівноправності (suffragists) і войовничих суфражисток (suffragettes) [57, с. 155]. Перші входили в організацію «Національна федерація суфражистських товариств» (НФСТ), створену ще в 1868 році під керівництвом англійської феміністки, письменниці і доктора прав Міллісент Гарретт Фаусетт. НФСТ діяла під девізом «Віра, Наполегливість і Терпіння» і визнавала боротьбу тільки ліберальними методами. Організація видавала багато брошур, подавала петиції, влаштовувала великі мітинги. Переважна кількість її членів були жінки з вченими ступенями, видатні громадські діячки, в основному представниці середнього класу, однак на початку ХХ століття ряди організації поповнили жінки-робітниці, що істотно розширило соціальну базу руху за жіноче виборче право [55].

Войовниче крило суфражистського руху очолили Е. Панкхерст і її дочка Кристабель. У 1903 році під їх керівництвом створений «Жіночий соціально-політичний союз» (ЖСПС). ЖСПС породив новий напрямок в суфражизмі: мілітантство (від militant – войовничий). Мілітантки відмовлялися співпрацювати з урядом і в цілому з чоловіками доти, поки жінкам не буде надано право голосу (членами ЖСПС були тільки жінки). Для того, щоб уряд поступився, активістки вдавалися до войовничих методів залучення уваги до себе: розкидали листівки з гостьової галереї парламенту, переривали виступи членів кабінету свистом і криками «Votes for women!» («Виборче право жінкам!»), приковували себе наручниками до поручнів у громадських місцях, влаштовували несанкціоновані мітинги і ходи, а опинившись у в'язниці, обирали тактику голодування. Крім цього мілітантки розгорнули «атаку

на власність»: розбивали камінням вікна урядових будівель, офісів, вітрин магазинів, підпалювали будинки, обривали телефонні дроти [57, с. 155].

Це приводить до того, що двісті членів парламенту у 1907 році створюють комітет на захист жіночого виборчого права; з того моменту кожен рік комітет рекомендує закон про надання жінкам права голосу, що постійно відхиляється на одних і тих же підставах. Відбуваються нові арешти, на які суфражистки відповідають в 1909 році тривалим голодуванням. Звільнившись, вони ініціюють нові ходи: одна з них на побіленому коні зображує королеву Єлизавету. 18 липня 1910 через Лондон простягається живий ланцюг, адже мав обговорюватися, в палаті громад, закон про жіноче виборче право, а коли його відхиляють, відбуваються нові мітинги і арешти [36, с. 483]. У 1913–1914 рр. жінки переходять до агресивної тактики: кидання бомб в нежитлові будинки, церкви і громадські будівлі. Їх діяльність перервала війна, і мілітантки направили всю свою енергію на розвиток патріотизму і націоналізму [57, с. 155].

У 1870-ті рр. вперше університети Європи відкрили двері для студенток. Однак, суфражисткам довелося боротися майже сімдесят років, щоб їх головна політична вимога стала реальністю [36, с. 483].

Першою країною, у якій жінкам надали виборче право, стала Нова Зеландія, і відбулося це у 1893 році. 19-а поправка до Конституції США надала право голосу американським жінкам в 1920 році. Жінки Великобританії отримали право голосу тільки для заміжніх жінок в 1918 році, а в 1928 році і всі інші [49, с. 312].

Після Другої світової війни був досягнутий максимальний прогрес у набутті рівного виборчого права для жінок. У Франції жінкам надали законне право голосувати у 1946 році, через півтора століття після чоловіків. Швейцарія до 1970-х рр. відмовляла громадянам жіночої статі в праві обирати і бути обраними [36, с. 479].

У 1995 році жінки мають це право скрізь, крім шести країн на Середньому Сході (Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, Об'єднані Арабські Емірати) і в республіці Бруней [36, с. 481].

Завоювання права голосу послабило жіночий рух. Суфражистки вірили, що, отримавши право голосувати на виборах, жінки звільняться від інших форм дискримінації, чого, на практиці, не сталося. Тільки в 1960-і роки жіночий рух відродився з появленням «другої хвилі» фемінізму [49, с. 312].

У ХХ столітті фемінізм з практики соціально-політичного руху за рівноправність жінок переріс в явище загальнокультурного масштабу з розгорнутою філософською концепцією, що базується на гендерній методологічній підставі [56].

У 70-х рр. жіноча проблематика стає предметом наукового інтересу. Так, у західних університетах виникають центри «жіночих» досліджень з особливими програмами, які включали спеціалістів з біології, фізіології, антропології, етнографії, філософії, історії, філології. Для того, щоб об'єднати всі ці різні науки в єдине ціле було введено нове поняття «гендер», у результаті чого виникли дослідження з гендерної рівності [28, с. 9].

Згідно з феміністською філософією, не стать, а гендер обумовлює психологічні якості, здібності, види діяльності, професії чоловіків і жінок через систему виховання, традиції і звичаї, правові та етичні норми [56].

До кінця 1960-х рр. багато дослідників відносять другу хвилю фемінізму. Його відмінною рисою вважається перехід від набуття юридичної рівності з чоловіками до отримання рівності фактичної [26, с. 146]. Через вплив Студентської революції, зростання робітничого і антивоєнного рухів фемінізм відроджується, а подією, яка символізує фемінізм на національному рівні, стала перша Національна конференція жіночого звільнення, яка відбулася в 1970 р. в

Рескін-Коледжі Оксфордського університету за участі 600 учасниць. Складнішим є визначення точки відліку другої хвилі, оскільки деякі дослідники вважають, що хвиля триває досі, інші вважають, що вона завершилася на початку 1980-х рр., коли настала епоха «постфемінізму» [88, с. 59].

Засновницею фемінізму «другої хвилі» вважають французьку письменницю та філософа-екзистенціаліста Сімону де Бовуар. У 1949 р. у Франції побачила світ її найвідоміша праця «Друга стаття», у якій авторка намагалась осмислити проблему жіночого існування у сучасному світі та пояснити причини другорядної ролі жінок у суспільстві. Саме С. де Бовуар належить вислів, що став свого роду девізом для поборниць рівноправ'я статей у західних країнах: «Жінкою не народжуються, жінкою стають» [97, с. 145]. Наголошуючи на існуванні біологічної різниці між чоловіком та жінкою, вона, підкреслила, що жінки мають такі самі здібності до самореалізації, як і чоловіки. Тим самим вона сформулювала головну вимогу жіночого руху другої половини ХХ ст. – визнати жінку за повноцінну людину [97, с. 145].

Головною відмінністю у теоретичній сфері «другої хвилі» фемінізму став перехід від фази мінімізації відмінностей між статями до стратегічної концепції жіночоцентризму [47, с. 320].

Важливо підкреслити, що у 1960-ті рр. питання виходу жінок за межі «домашнього вогнища» та включення їх до суспільної сфери набули неабиякої актуальності для жіноцтва західних країн. У роки Другої світової війни кілька мільйонів жінок в США і Європі прийшли до установ в різні сфери виробництва, зайнявши робочі місця чоловіків, що пішли на фронт. Плакати військових років переконували їх повірити у свої сили, в те, що «вони зможуть це зробити». Дівчата з середніх шарів, побачивши для себе нові перспективи, прагнули здобути вищу освіту. Але післявоєнна ситуація «національної згоди» в західному світі

вимагала відновлення традиційної системи поділу ролей «видобувачів» і «берегинь». У 1950-ті роки на зміну військовим плакатам, що закликають жінок допомогти країні, прийшли публічні запевнення в тому, що «жіночним» жінкам ні до чого професійна кар'єра, вища освіта, творчість і тим більш участь в політиці. Як і сто років тому звучали все ті ж аргументи про природну нездатність і неготовність жінок до професійної зайнятості, про непотрібність і шкідливість відволікання їх від «природного призначення» матері і дружини [80].

У повоєнній Західній Європі та Північній Америці запанував справжній культ домогосподарки, а в суспільстві (особливо американському), міцно утвердився стереотип «ідеального родинного життя», що наприкінці 1950-х рр. спричинив «кризу ідентичності», або, як зазначають деякі дослідники, кризу «ідеальної жінки», яка розповсюдилася у багатьох країнах, а найбільше у США [97, с. 146].

Жінки не хотіли так продовжувати жити: криза «ідеальних жінок» стала проблемою, а необхідність в ідентичності поклала початок сумніву жіночої моделі. Офіси терапевтів були заповнені жінками, які не розуміли, чому вони не були щасливі, чому вони не були задоволені тим, що мили підлогу на кухні або займалися пранням в сім'ї. Ряд психіатрів визнали, що незаміжні жінки були щасливіші, ніж заміжні [2, с. 32].

Саме тому визначальним елементом «другої хвилі» фемінізму була боротьба не лише за правову, а за фактичну рівність: у політичній площині вона пов'язувалася з можливістю обиратися в органи державної влади та самоуправління, можливостями політичної самореалізації та ін. «Друга хвиля» вимагала ліквідацію принижуючих приписів, таких наприклад, які окреслюють одяг, який повинні носити жінки. Традиційними залишилися вимоги легалізації абортів, скасування численних обмежень щодо прав жінок в оплаті праці, зайнятості, соціальних виплат тощо [47, с. 320].

Наприклад, у Великобританії у 1969 р. чоловік у середньому отримував 25 фунтів на тиждень, жінка – 12 фунтів, і ця проблема була поширеною у багатьох країнах. Статева дискримінація виявлялась і в інших сферах суспільно-політичного життя. Зокрема, у 1960-х рр. в більшості європейських країн у заміжніх жінок вимагали письмовий дозвіл від чоловіка на відкриття власного банківського рахунку, на отримання кредиту тощо. У деяких британських медінститутах при вступі навіть існувала квота на прийняття дівчат – 15 %. Власне, такі обмеження жіночих прав і спричинили відродження феміністського руху наприкінці 1960-х рр. [97, с. 145].

Феміністський рух вплинув на політичні інститути, на самосвідомість жінок, на зміну гендерної системи, він відкрив заборонені теми і змінив інтерпретацію раніше обговорюваних тем. Однак, в 1980 - ті рр. фемінізм як рух в західних країнах пішов на спад [48, с. 50].

Фемінізм «третьої хвилі» бере початок із ранніх 90-х років ХХ ст. і триває досі. Він є продовженням «другої хвилі» і для його визначення використовують термін «постфемінізм», іноді – постмодерністський фемінізм, неофемінізм [79, с. 74].

На думку С. Кегіл, постфемінізм є результатом критики ліберального фемінізму, що змінює його теоретичну базу на основі нових філософських, політичних і методологічних підходів [88, с. 59].

Величезний вплив на принципові зміни в феміністській соціології та ідеології справили такі філософські течії, як постмодернізм і постструктуралізм, а в самому жіночому русі поштовх до переосмислення феміністичних цінностей дав політичний вплив жінок різного кольору шкіри [88, с. 59].

Авторкою терміну неофемінізм є американська письменниця Ребекка Уолкер. У 1992 р. вона опублікувала у феміністичному часописі «Ms» статтю «Стаючи третьою хвилею» («Becoming the Third Wave»),

яка стала своєрідним маніфестом цього напрямку. Його появу трактують як критичну реакцію молодого покоління жінок на радикальний фемінізм. Фемінізм цього напрямку не намагається з'ясувати, ким є сучасна жінка, а робить наголос на тому, ким вона може бути [104].

Постфеміністи продовжують базові феміністські ідеї, але більше уваги приділяють проблемам «політики ексклюзії» (виключення темношкірих, постколоніальних та східноєвропейських жінок). Доба «постфемінізму» є логічним продовженням досягнень другої хвилі фемінізму, що дає можливість розглядати період кінця 1960-х рр. – початку XXI ст. як цілісний етап в історії західного і британського жіночого руху [88, с. 59].

На перше місце виходять не рівність статей, а їх відмінності: біологічні, соціальні та психологічні, що, однак, не повинно перешкоджати співіснуванню жінок і чоловіків, а навпаки дає можливість перейти до відносин між статями, що доповнюють одне одного. Результатом епохи «постфемінізму» є перехід до егалітарної (від франц. «*égalité*», «*égalité*» – рівність) концепції, що характеризує рівне ставлення до чоловіків і жінок, не заперечуючи їх відмінностей. Це передбачає в професійній сфері заняття будь-яким видом діяльності для будь-якої статі. Ухвалення егалітарної точки зору на ставлення статей можна вважати результатом накопичення знань і тонкого аналізу гендерних відмінностей і особливостей, і символізується зняттям крайнощів патріархальної і феміністичної концепцій, виводячи відношення між статями на високий рівень розвитку [79, с. 77].

Отже, джерела феміністичного руху можна простежити в епосі Відродження, коли погляди філософів зрушилися у темі рівності чоловіків і жінок, хоча останні все одно залишалися на другому плані. Вони могли отримувати освіту, проте мали залишатися покірними та відданими своїм чоловікам.

У Новий час теорія лібералізму визнавала жінку рівною чоловіку, але на практиці це не підтвердилося. Стверджувалося, що жінки не є повноправними громадянами через відсутність у них інтелектуальних здібностей.

Історія феміністичного руху ХІХ – початку ХХІ ст. поділяється на три хвилі. Перша вирізняється суфражистським рухом, який намагався здобути виборче право для жінок. Друга була пов'язана з виступами жіночого визвольного руху та агітувала за правову і соціальну рівність для жінок. Третя є продовженням і переглядом помилок другої хвилі фемінізму. Її результатом став перехід до егалітарної концепції, яка не заперечуючи відмінностей між статями ставить їх на один соціальний рівень.

1.2. Гендерні теорії у сучасній культурології

Статус жінки в суспільстві відображає особливості соціально-політичного устрою держави, її економічного розвитку, правових принципів, рівня культури й суспільної правосвідомості, тому має бути в суспільстві на відповідному їм місці [18, с. 47].

Потужна хвиля жіночого руху на Заході кінця 60-х – початку 70-х рр. дала поштовх розвитку таким дослідженням, які тепер називаються гендерними [5, с. 123].

Англійське слово gender означає рід як граматичний рід або вид у розумінні належності до певного класу. Цей термін застосовується для того, щоб відрізнити «соціальну стать» від біологічної. Коли ми говоримо про стать, то маємо на увазі біологічну природу людини. Однак, її функціонування визначається не лише біологічними законами, а й культурними стереотипами. Виходячи з цього, біологічні розбіжності зараховують до сфери статі, а те значення, що надається

статевій розбіжності в соціальній сфері, а також вплив належності людини до певної статі на можливість її самоідентифікації та самореалізації – це галузь гендерних досліджень [18, с. 47].

У сучасній науковій площині є такі тлумачення категорії «гендер»:

1. певний соціально-рольовий статус, який визначає соціальні можливості кожної статі в усіх сферах життєдіяльності – освіті, професійній діяльності, доступі до влади, сімейній ролі та репродуктивній поведінці, та є одним із базових вимірів соціальної структури суспільства;

2. набір культурних характеристик, які визначають соціальну поведінку жінок і чоловіків та взаємовідносини між ними. Так, гендер стосується не просто жінок або чоловіків, а конструювання відносин між ними і взаємодії статей у соціумі;

3. феномен, який особистість постійно створює своїми вчинками і поведінкою;

4. змодельована суспільством і підтримувана соціальними інститутами система цінностей, норм і характеристик чоловічої та жіночої поведінки, стилю життя і способу мислення, ролей та відносин жінок і чоловіків, набутих ними як особистостями в процесі соціалізації, що насамперед визначається соціальними, політичними, економічними і культурними контекстами буття й фіксує уявлення про жінку та чоловіка залежно від їхньої статі;

5. результат соціалізації людини в суспільстві відповідно до її статевої належності;

6. система взаємовідносин і взаємодій, що відповідає певному рівню культури суспільства і створює фундаментальну складову соціальних зв'язків, один з основних компонентів стратифікації суспільства та ієрархізації владних структур [18, с. 48].

Отже, гендер – це стать в комплексі з соціальними і культурними ролями (функціями). Одночасно із цим він визначається в суспільстві як

найбільш часто вживана конструкція зв'язку біологічної статі людини та виконуваної нею роботи, займаної посади, професії, здійснюваних функцій, створюючи стереотип, наприклад: жінка-секретар, чоловік -вантажник і т. д. Подібний стереотип існує й у зв'язку гендеру з функціональною поведінкою людини [41, с. 67].

РОЗДІЛ 2

ГЕНДЕРНІ СТЕРЕОТИПИ ТА ЇХ РУЙНАЦІЯ У КУЛЬТУРІ

2.1. Культурологічне осмислення поняття «гендерні стереотипи»

Загальні норми поведінки чоловіків та жінок є складовими культури кожного суспільства, та знаходяться в уяві кожного соціалізованого індивіда. Ці усталені уявлення стосовно того, що мають відчувати та робити чоловіки й жінки, називають гендерними стереотипами [25, с.71].

Вони засвоюються індивідом у процесі соціалізації, через сім'ю, загальноприйнятий розподіл праці, ЗМІ тощо. Підсвідомо фіксуючи прийняті суспільні норми, особистість має їх за взірць статевої поведінки і стає їх носієм [31, с. 106].

Сукупність гендерних стереотипів суспільства (як функціональних, так і поведінкових) формує його гендерний порядок (систему) – образ побудови відносин чоловіків і жінок у суспільстві. Гендерна система є набором ідеологічних, культурних, соціальних установок, за допомогою яких визначається свідомість, поведінка і взаємини людей у безпосередній залежності від їх статі [41, с. 67].

Існує три умовні групи гендерних стереотипів.

До першої належать стереотипи фемінності та маскулінності, тобто ті, які базуються на психологічних особливостях обох статей. Їх особливістю є те, що жіноче та чоловіче протиставляється одне одному. З жінками асоціюються емоційність, покірність, залежність, ніжність, з чоловіками – логіка, здатність вирішувати проблеми, компетентність, доміантність, агресивність, самовпевненість [31, с. 107–108].

До другої належать стереотипи, пов'язані з соціальними ролями. Вважається, що жіночими є сімейні ролі (мати, господарка), а

чоловічими професійні (годувальник, який своїми професійними навичками забезпечує сім'ю необхідним) [31, с. 107–108].

До третьої належать стереотипи професійної зайнятості. «Жіночі» професії – у сфері обслуговуючої та виконавчої праці, «чоловічі» – у інструментальній сфері, де основним є керівна посада [31, с. 107–108].

Гендерний стереотип здійснює ряд функцій у суспільстві, зокрема, на думку О. Вілкової, такі:

1. регулятивна функція – стереотип регулює поведінку людей, створюючи норми, яким вони мають відповідати, для того щоб відчувати свою належність до соціуму;
2. трансляційна функція – передача досвіду від покоління до покоління;
3. функція соціалізації – включення індивіда до системи соціальних зв'язків і відносин, які обумовлюються гендерним розподілом;
4. стратифікуюча функція – гендерний стереотип утворює ієрархію суспільних відносин;
5. комунікативна функція – гендерний стереотип регулює передачу та обмін інформацією між гендерами [23, с. 9].

Властивості гендерних стереотипів за Т. Б. Рябовою:

1. вони мають емоційно-оцінний характер. Оцінка закладена в будь-якому гендерному стереотипі. По-перше, вона показує перш за все внутрішньогрупову систему цінностей і, по-друге, оцінка може мати різні знаки (чоловіки орієнтовані на досягнення мети – чоловіки амбітні; жінки емоційні та чутливі – жінки примхливі);

2. є стійкими та стабільними. Наприклад, сучасні уявлення про особливу жіночу емоційність і середньовічні погляди на нездатність жінки контролювати свої почуття виглядають майже ідентичними. Однак, гендерні стереотипи

піддаються змінам разом з тим, як змінюються соціальні уявлення та норми;

3. їм властивий високий ступінь єдності уявлень. Дослідники визнають образи стереотипними, якщо вони підтримуються, хоча б 75% індивідів в межах соціальної спільноти;

4. гендерні стереотипи – нормативні. Уявлення про те, який повинен бути «справжній чоловік», як повинна поводитися в тій чи іншій ситуації жінка, і навіть як їм одягатися є соціально розділеними, реальні чоловіки та жінки не можуть з цим не рахуватися [87, с. 4].

Зокрема, можна виділити бінарні опозиції, стереотипно приписувані чоловікові-жінці: логічність – інтуїтивність, абстрактність – конкретність, порядок – хаос, імпульсивність, активність – статичність, пасивність [46].

Але все одно у кожній людині поєднуються різні риси характеру, як чоловічі, так і жіночі, що робить нас різносторонніми. Кожна риса доповнює в нас те, чого не вистачає, і робить нас гармонійними.

За М. Бердяєвим «чоловік, у якого зовсім відсутній жіночий принцип, був би абстрактною істотою, зовсім відірваною від космічної стихії. Жінка, у якій був би відсутній чоловічий принцип, не була б особистістю» [13, с. 68]. Зокрема, він вважав, що тільки поєднання чоловічого антропологічно-особистого начала з жіночим космічно – колективним створює повноту людини [13, с. 68].

Отже, можна зробити висновок, що гендер – це комплекс статі і її соціальної ролі.

Уявлення про те, як має себе поводити кожна стать перетворюється у стереотипи, які укорінюються у свідомості людей. Багато вчених намагаються пояснити соціальні та психологічні

особливості чоловіків та жінок, пролити світло на застарілі погляди, однак вони не сходяться у єдиній думці.

2.2. Руйнування стереотипу «політика не жіноча справа»

Поширеним є стереотип, що для жінок немає місця в політиці. Прикладом руйнації цього твердження є діяльність Єлизавети I Тюдор.

Єлизавета I – королева Англії та Ірландії, що правила між 1558 та 1603 роками, остання з династії Тюдор. Відома тим, що за часів її правління збільшилася роль Англії на світовій арені, зокрема, завдяки розквіту мистецтва, перемозі над Іспанською армадою, Ост-Індській компанії.

Єлизавета I Тюдор народилася 7 вересня 1533 року у Грінвічському палаці, що розташований в передмісті Лондона, її батьком був Генріх VIII Тюдор, матір'ю – Анна Болейн, друга дружина короля [52].

Її шанси сходження на престол були малими, особливо після того, як її рідний брат Едвард народився в 1537 році. Тоді вона була третьою в черзі після своєї зведеної сестри римсько-католицької принцеси Марії. Проте, римо-католики завжди вважали її нелегітимною, через акт, за яким шлюб Генріха VIII з Анною Болейн визнавався недійсним, що робило Єлизавету незаконною дочкою короля [1].

Єлизавета отримала прекрасну освіту, її викладачами були професори Кембриджа. Така освіта зазвичай давалося хлопчикам – стародавні та сучасні іноземні мови, історія, риторика, етика. Особливо Єлизавета захоплювалася теологією і англійським протестантизмом [52].

Коли Єлизавети зійшла на трон, вона отримала важку спадщину: протистояння між католиками і протестантами, що загрожувало серйозними внутрішніми чварами; велися війни з іноземними

державами, які привели до економічного спаду і інфляції; адміністрація була слабкою, а військові – некерованими. Вік і стать теж не полегшували положення королеви – це давало привід придворним називати її «всього лише жінка» і не сприймати серйозно [17].

Однак Єлизавета вже була готова управляти державою. Вона рішуче взялася за наведення порядку: замінила дві третини Таємної Ради на своїх родичів і політичних сподвижників; випустила з в'язниць всіх протестантів, заарештованих її сестрою Марією «Кривавою» і т. д. Стиль правління Єлизавети з самого початку відрізнявся незвичайною гнучкістю, умінням маніпулювати людьми і підкоряти їх, знаходити компроміси [17].

Оскільки ніхто спочатку не розглядав Єлизавету I як самостійну правительку, передбачалося, що вона вийде заміж і забезпечить країну спадкоємцем і чоловіком-правителем. Однак, Єлизавета Тюдор не прагнула шлюбу. Це можна пояснити причинами політичного і особистого характеру. Вибір чоловіка з-поміж іноземних принців міг привести до невдоволення всередині країни, як у випадку з її сестрою. Щодо пошуку відповідної кандидатури в Англії – вона не бажала появи людини, яка б обмежувала її владу і розпоряджалася її долею. Трагедія матері послужила їй хорошим уроком. Та наявність необхідних для правителя якостей давало їй сили протистояти системі, в якій влада належала чоловікам [39, с. 190].

Положення ускладнювалося тим, що католики на чолі з Римським татом не вважали її право на престол законним. У такій ситуації королева прагнула створити у своїх підданих образ монарха, який би підходив жінці і припускав покору. З цією метою використовувалися всі засоби тюдорівської пропаганди – від друкування портретів Єлизавети I до публічних виступів. Так з'явилася мати свого народу та англійської церкви, правителька «заміжня» за своєю країною [39, с. 190].

Вступ на престол Єлизавети I ознаменувався станом невизначеності, великими очікуваннями з боку протестантів і побоюваннями з боку католиків. Ситуація невизначеності ускладнювалася тим, що ще до дебатів в парламенті королева видала прокламацію, яка забороняла проповіді і католикам, і протестантам. Таким чином, в перші місяці правління дві конфесії не протиставлялися одна одній [68, с. 98].

Однак баланс сил між католиками і протестантами зберігається недовго, і парламент приймає «Акт про супрематію» і «Акт про одноманітність». Акт про супрематію приймають з формулюванням «верховна правителька Церкви» замість «верховна глава Церкви». Можна виділити три найважливіших положення прийнятих актів «релігійного врегулювання»:

1. обов'язкове складання присяги про визнання Єлизавети I верховною правителькою Церкви (в іншому випадку посадова особа позбавляється свого місця);
2. позбавлення будь-якого майна тих, хто стверджує, що королева повинна підкорятися владі з-за кордону, неодноразове порушення закону визнавалося зрадою і каралося стратою;
3. рекузанти, особи, які ухиляються від відвідування церковних служб щонеділі і святкових днях, відтепер були зобов'язані виплачувати штраф [68, с. 99].

Події середини 80-х років (1580 р. – англійська місія єзуїтів Едварда Кемпіона і Роберта Персонса, 1585 р. – війна з Іспанією, 1587 р. – страта Марії Стюарт) призводять до посилення державної політики щодо католиків. «Акт про збереження належного послуху» 1581 року встановлює смертну кару для людей, які закликають звернутися в католицьку віру підданих Її Величності королеви [68, с. 100].

Але не тільки католиків Єлизавета вважає ворогами національної єдності, – пуритан королева називає не менш небезпечними ворогами. У 1571 році Єлизавета видає спрямований проти них акт «Про деякі заворушення щодо священнослужителів», в 1573 році – «Декларацію проти нонконформістів», в якій висловлює жаль про невизнання деякими підданими актів, прийнятих в перший рік її правління, і закликає карати з усією суворістю в рамках закону королівства використання інших обрядів і таїнств, ніж прописаних в Книзі спільних молитов [68, с. 100].

Таким чином, Єлизавета I не тільки завершила вжиті Едуардом VI кроки по оформленню національної Церкви Англії, але і розвинула ідеї перетворення Церкви на чолі з монархом в прапор національної ідентичності. Саме Єлизавета сакралізує національний суверенітет, перетворюючи фігуру монарха в символ стабільності і єдності Великобританії. Вона також відокремлює Церкву Англії від іноземних впливів, вбачаючи в католицтві джерело підбурювання, а в пуританстві – саботажу. Релігійні реформи Єлизавети Тюдор стали тією ідеологією, яка згуртувала англійців, поклавши початок становленню британської нації в XVII – XIX ст. [68, с. 100].

Крім того, Англії весь час загрозувала іспанська корона і її морська флотилія – Непереможна армада. Іспанія міцно утримувала лідерство у світі, активно ведучи загарбницькі війни. Іспанський король Філіп II, ревний католик, був одержимий ідеєю затвердити католицизм у всьому світі, тому постійно сварився з країнами, де перемогла Реформація. Особливу ненависть короля викликала Англія. Правда релігійні мотиви грали тут останню роль [52].

Одним з факторів, що негативно впливали на англо-іспанські відносини, стають дії англійських піратів. Ще за часів Марії Тюдор в англійських моряків стало традицією грабувати іспанські та португальські кораблі в знак протесту проти претензій іспанського

короля на панування в Англії. При Єлизаветі напади на іспанські та португальські кораблі перетворилися в справу захисту Англії від іспансько-католицької небезпеки, у свого роду патріотичний подвиг [70, с. 22]. Піратство в Англії було майже легальним – велика частка нагробованого відправлялася в королівську скарбницю, а ті, хто відзначилися, нагороджувалися дворянськими титулами (як сер Френсіс Дрейк) і високими військовими чинами [52].

У боротьбі з англійськими піратами заважало кілька факторів. По-перше, в кінці 50-х і початку 60-х років англійський уряд відчував значний брак коштів. Витрачання їх на великомасштабні військово-морські операції проти піратів могло погіршити стан скарбниці. По-друге, піратський промисел приносив багатьом англійцям чималий дохід. Фернандес Альварес вважав, що, докладаючи певних зусиль по боротьбі з піратами, королева насправді не бажала знищувати піратський промисел своїх підданих, джерело багатства її народу. По-третє, дії піратів в основному не суперечили інтересам самого уряду Єлизавети, бо формально вони діяли за особистою ініціативою. Крім того, наявність підготовлених моряків, яким не були чужими патріотичні почуття, було корисним на випадок конфлікту з сусідніми державами, адже англійський королівський флот був невеликим [70, с. 23].

Напруга у відносинах двох країн досягла кульмінації до 1580-х років. Окрім втрат від піратів Філіп був змушений додати втручання Англії у війну Іспанії з Нідерландами, адже протягом багатьох років Англія фінансово допомагала цій країні [52].

Початок відкритого англо-іспанського конфлікту спровокували події, пов'язані з арештом іспанських кораблів, які перевозили гроші для герцога Альби в Нідерландах. У кінці 1568 р. були арештовані кораблі і товари англійських підданих у Нідерландах та Іспанії. На початку січня

1569 р. Єлизавета санкціонувала арешт іспанського майна в Англії. Союз між Англією та Іспанією припинив своє існування [69, с. 55].

Закінчилася військова ескапада Філіпа Іспанського в Англії тим, що Маленька Англія (всупереч переважній військовій перевазі іспанців – 130 іспанських кораблів проти 35 англійських) розтрощила армаду. Однак на цьому все не завершилося. В 1596 і в 1599 роках Філіп знову спорядив проти Англії кораблі, а коли в Ірландії піднялося повстання проти англійського панування, саме Іспанія постачала главу заколотників Тайрона грошима і військовою силою. У 1598 році протистояння звершилося через смерть Філіп II [52].

При царюванні Єлизавети було здійснено багато сміливих подорожей та відкриттів, в тому числі Френсіса Дрейка, Уолтера Ролі і Хамфрі Гілберта, особливо в Америку. Ці експедиції підготували Англію до епохи колонізації і торгової експансії, яку королева визнала, заснувавши Ост-Індську компанію в самому кінці 1599 року. Також процвітало і мистецтво. Побудовано такі заміські будинки, як Longleat і Hardwick Hall, мініатюрний живопис досяг свого апогею, процвітали театри – королева була присутня на першому спектаклі «Сон в літню ніч» Шекспіра. Композитори, такі як Вільям Берд і Томас Талліс, працювали при дворі і в Королівській каплиці, в палаці Святого Джеймса [1].

24 березня 1603 року Єлизавета I померла в Річмонді, у віці 70 років [52]. Її спадкоємцем став король Шотландії Яків I, син страченої Марії Стюарт [17].

Саме при Єлизаветі I Тюдор Англія остаточно стала протестантською країною, зазнала поразки Непереможна армада Іспанії, держава стала активно брати участь у світовій політиці, торгівлі і стала одним зі світових культурних центрів.

Маргарет Тетчер – перша жінка прем'єр-міністр Великобританії, була на своєму посту довше всіх своїх колег [63].

«Тетчерівське десятиліття», як частіше називають у Великобританії роки її правління, ознаменувалося настільки серйозними змінами в економічному і соціально-політичному житті країни, в самому способі життя британців, що стало сприйматися широкою громадською думкою як один з рубіжних періодів еволюційного розвитку британського суспільства [115, с. 118].

Маргарет Хільда Тетчер народилася 13 жовтня 1925 року в Грантемі, Лінкольнширі, у сім'ї бакалійника Альфреда Робертса та його дружини Беатріс. Тетчер зазначала, що майже всьому вона зобов'язана своєму батьку, який брав участь у політичному житті міста, і, таким чином, залучив доньку до політики [3]. Він заохочував допитливість, вміння обґрунтувати та прагнення висловити свою точку зору – і захистити її. Він наставляв, щоб Маргарет ніколи не робила нічого з тієї причини, що всі так роблять, – і вона не робила. Надалі писала, що знала, що повинна заслужити право на своє існування [71].

У школі Маргарет Роберт вчилася старанно, постійно працювала над собою. Займалася піаніно, хокеєм на траві, плаванням, спортивною ходьбою, поетичною майстерністю. Перед закінченням школи вона отримала стипендію для вивчення хімії в коледжі при Оксфорді, який закінчила у 1947 році бакалавром природничих наук. Деякий час працювала хіміком-дослідником в Колчестері, потім вступила в асоціацію Консервативної партії [63].

Консервативна партія Великобританії – найстаріша в світі політична партія і володіє величезним політичним впливом. Її представники управляли країною більшу частину XIX і XX століть [81, с. 72].

У 1949 році вона була прийнята як потенційний кандидат від консерваторів на місце в Дартфорді, у Кенті, на якому вона безрезультатно боролася на загальних виборах 1950 і 1951 років. Однак, вона зробила значний внесок в більшість лейбористів і, будучи тоді

наймолодшим з коли-небудь консервативних кандидатів, привернула велику увагу засобів масової інформації [3].

У 1959 році на виборах в окрузі Фінчлі одержала перемогу та стала членом Палати громад [63].

Коли Тед Хіт, прем'єр-міністр Великобританії з 1970 по 1974 роки, увійшов до Даунінг-стріт у 1970 році, вона була призначена на посаду секретаря з питань освіти, з метою скорочення витрат у цьому відділі. Одне з них призвело до вилучення безкоштовного шкільного молока для дітей у віці від 7 до 11 років, що призвело до запеклих нападів з боку лейбористів та прескампанії, яка називала її «Маргарет Тетчер, молочний злодій» [3].

У 1975 році Маргарет Тетчер здобула перемогу над Едвардом Хітом за крісло голови Консервативної партії, щоб стати першою жінкою, яка її очолювала [63].

Виступ 1976 року, де вона критикувала репресивну політику Радянського Союзу, призвів до того, що російська газета назвала її «Залізною леді», «титолом», який приніс їй велику особисту насолоду, та який став її візитною карткою у світі [3].

3 травня 1979 року Консервативна партія перемогла на виборах у Палату громад, та Маргарет Тетчер стала першою жінкою прем'єр-міністром Великобританії. На цьому посту вона протрималась три строки [63].

В середині 1970-х рр. Британія опинилася в лещатах жорстокої кризи: політичної, соціально-економічної, моральної. Прихід Маргарет Тетчер до влади продемонстрував, наскільки сильно були необхідні у Великобританії її політичні погляди. Невипадково намічений нею план виведення країни з багаторічної стагнації почав реалізовуватися негайно. Перетворення виявилися настільки вдалим, що згодом були продовжені «новими лейбористами» [81, с. 73].

З найперших кроків на шляху до влади Тетчер довелося нелегко – більшість тіньового кабінету дотримувалося поглядів, протилежних її. Шерман стверджував, що у першому уряді Тетчер (1979–1983 рр.), більшість складалася з її рішучих опонентів, які сподівалися, що вона провалиться і буде замінена одним з них. При поясненні таких розбіжностей упор зазвичай робиться на її політичний стиль, жорсткий, рішучий, на межі, а часом і за межею, ризику [85, с. 62].

Відмінною рисою політичної стратегії М. Тетчер стало те, що сформульована лінія проводилася в життя без зволікання. Внаслідок своєї наполегливості і твердості характеру Тетчер стала самим авторитарним з британських прем'єр-міністрів. Її називали «тигрицею, оточеною хом'яками» [81, с. 73].

Титул Тетчер «залізна леді», виправдав себе вже з початку її влади – в період кризового стану британської економіки було проголошено курс на обмеження державної підтримки в будь-яких сферах, згортання соціальних програм [73, с. 45].

Однією з головних завдань консервативного уряду Маргарет Тетчер було роздержавлення економіки. Було приватизовано багато державних компаній, значна частина яких була збитковою. В результаті багато британців стали акціонерами, що лягло в основу «народного капіталізму» [115, с. 120].

Ще одне завдання полягало в підвищенні конкурентоспроможності та ефективності державного сектора, поставивши його в ті ж жорсткі умови, в яких перебував приватний сектор. Планувалося оновити керівництво підприємств і впровадити режим жорсткої економії, яка сприяла б закриттю неефективних підприємств [113, с. 223].

Паралельно знижувалися прямі податки і розвивався малий бізнес. Податок на додану вартість, так само як і інші непрямі податки, був

збільшений, а також проведені реформи пенсійної системи і системи соціального страхування [115, с. 120].

Разом зі значними скороченнями на приватизованих збиткових підприємствах і швидким зростанням безробіття ця політика вилилася в великі страйки. У 1981 р. в Брикстоні відбулися серйозні заворушення, через нові реформи, однак уряд не став пом'якшувати свою економічну політику [115, с. 121].

Наприкінці 1981 року її рейтинг знизився до 25%, що було найнижчим для будь-якого прем'єр-міністра до цього часу, але економічний кут змінився [3].

Однак для боротьби зі зростаючим безробіттям уряд Тетчер переглянув систему допомоги безробітним:

- стимулювався неповний робочий день (більш ранній вихід на пенсію);
- стимулювався розвиток малого бізнесу (оскільки промислові підприємства зуміли значно поліпшити свою конкурентоспроможність, скоротивши витрати, все це своєю чергою сприяло економічному зростанню) [115, с. 121].

З повагою Тетчер ставиться до національної ідентичності. Вона зазначала, що спроби придушити національні відмінності або емульгувати нації з різними традиціями в штучних державах швидше за все приречені на провал, можливо, кривавий. Мудрий державний діяч вітатиме національну державність і спиратиметься на неї, а для консерватора нація (подібно родині), є фундаментальною і позитивною цінністю [85, с. 66].

Популярність Маргарет отримала найбільше підвищення в квітні 1982 року завдяки її рішучій відповіді на вторгнення Аргентини на Фолклендські острови [3]. Військові дії закінчилися безумовною британською перемогою, що не тільки зміцнило становище Лондона на

світовій арені, а й підняло на нові висоти національну самосвідомість британців [81, с. 73].

Другий прем'єрський термін Тетчер (1983–1987) характеризується продовженням проведення колишнього економічного курсу і початком активної боротьби з впливом профспілок. В результаті були прийняті закони:

- про заборону на примус до вступу до профспілки;
- про заборону «страйків солідарності»;
- про обов'язкове попередження працедавця про початок страйку;
- про обов'язкове таємне голосування для прийняття рішення [115, с. 121].

Хоча зусилля Тетчер були спрямовані на недопущення масових страйків, вона переконувала британців, що ці заходи допоможуть збільшити демократичність профспілок [115, с. 121].

В якості підтримки бізнесу у Великобританії консерватори запропонували створити так звані «підприємницькі зони», які повинні були стимулювати розвиток старих міських районів. За задумом, підприємницькі зони повинні були стати своєрідною альтернативою міського планування. У 1983 році у Великобританії налічувалося 23 підприємницькі зони, які сприяли порядку міських районів і підвищували їх економічну активність [113, с. 224].

Консервативний кабінет М. Тетчер зняв всі обмежувальні бар'єри на експорт і імпорт капіталів і товарів з інших країн. Подібні дії принесли значну свободу фінансовим установам і банкам, британським і закордонним транснаціональним корпораціям, підвищивши при цьому конкуренцію в даному секторі [113, с. 223].

На парламентських виборах 1987 року консерватори знову перемогли. Це пов'язано з тим, що Тетчер, попри прийняті нею жорсткі і непопулярні заходи в економіці і соціальній сфері, все-таки вдалося добитися стабільного економічного зростання. При цьому уряди Тетчер

довгий час вдавалося зберігати інфляцію на дуже низькому рівні. До кінця 80-х рр. завдяки заходам, що вживаються значно скоротився рівень безробіття [115, с. 121].

Після парламентських виборів 1987 року консервативний уряд Маргарет Тетчер розширив програму відродження внутрішніх міст. В рамках даної програми були створені чотири нові корпорації міського розвитку. Завдяки діяльності двох корпорацій були відроджені райони лондонських доків і території Ліверпуля, які були дуже небезпечними для здоров'я городян [114, с. 217].

Що ж стосується пенсій, то замість чинного раніше періодичного підняття їх відповідно до зростання заробітної плати урядом була введена система «прив'язки» до рівня цін. Відповідно, і до того досить значний розрив між пенсією і заробітною платою, ще більше зріс. Були також ліквідовані надбавки до пенсії по інвалідності, допомога для вдів, матерів-одиначок та безробітних, що виплачувалася раніше для приведення їх у відповідність зі зростанням заробітної плати. Згідно з деякими оцінками тільки на пенсії «економія» держави склала за 9 років 4 млрд ф. ст. [76, с. 148].

Була проведена реформа системи місцевого оподаткування, в результаті якої податковий тягар було покладено на всіх громадян, незалежно від їх майнового стану та рівня доходів. Однак соціальні наслідки цієї реформи були вкрай негативні [114, с. 217].

Реформа консерваторів викликала негативну реакцію не тільки опозиції, а й частини представників консервативної партії. У ситуації, що створилася, консервативний уряд М. Тетчер ввів компенсацію для малозабезпечених верств населення, щоб пом'якшити несприятливу реакцію. Однак довіру населення країни до політики консерваторів було втрачено. Значна частина населення країни бойкотувала сплату даного податку. Близько 3 млн осіб були притягнуті до відповідальності за несплату [114, с. 217].

Вельми негативно було сприйнято рішення консерваторів підвищити процентні ставки для запобігання подальшого зростання інфляції. У Великобританії виросло число сімей, які змушені були залишати своє житло. Число офіційно зареєстрованих бездомних сімей збільшилося у два рази. У країні налічувалося близько 150 тисяч осіб, яким ніде було ночувати [114, с. 218].

Вельми серйозне невдоволення британської громадськості став викликати стан сфер освіти і охорони здоров'я. Консерватори були змушені відступити від жорсткого скорочення фінансування соціальних сфер, але робили це досить неохоче. І хоча поточні соціальні витрати були збільшені, якість соціальних служб залишалася на колишньому рівні і залишало бажати кращого [114, с. 218].

Фінансування освітніх і наукових проєктів було скорочено приблизно на 10%. Занепокоєння британської громадськості стали викликати такі проблеми, як нестача вчителів, плачевний стан шкільного обладнання і будівель, невисокий рівень професійної підготовки молоді [114, с. 218].

Відповідно до зобов'язань передвиборчого маніфесту законом були введені іспити для школярів на основних ступенях навчання. Зберігалися іспити у 16 років, за результатами яких учні отримували один з 7 видів атестатів, якими визначалися види і напрямки подальшого навчання. Виявлялися реальні претенденти на вступ до університетів і політехнічних інститутів і визначалися можливості подальшого загального та професійного навчання основної маси учнів [76, с. 145].

Відповідно до закону 1988 р. суттєвої реорганізації піддалася і система управління школами. Закон ще більш розширив повноваження шкільних рад, вирішальну роль в яких поряд з батьками повинні були грати представники бізнесу [76, с. 145].

Консерватори пов'язували ідеї «батьківського вибору» і підняття стандартів навчання з необхідністю відновлення «плюралізму» в

шкільній освіті. Пропонувалося, зокрема, створити цілісну систему стипендій для обдарованих учнів, батьки яких не мають можливості послати їх в платні школи. Нарешті, батькам, чії діти не виявляють бажання закінчувати середні школи, обіцялося право забирати їх звідти з тим, щоб вони або йшли учнями на підприємства, або надходили на курси професійної підготовки [76, с. 145].

Прагнучи надати шкільній освіті «ринкову» орієнтацію, консерватори наполегливо продовжували стимулювати зв'язок шкіл з бізнесом. Зростання такої співпраці всіляко заохочувався і в галузі вищої освіти. Для розв'язання проблем фінансування університетів була створена спеціальний рада, чільне місце в якому зайняли представники промисловості і комерції [76, с. 159].

Ще одним заходом, спрямованої на комерціалізацію вищої освіти, стало запровадження з осені 1990 р. системи довгострокових безвідсоткових кредитів студентам. Більш гнучкою ставала і система грантів (стипендій) студентам. До 1990 р. один з шести випускників середньої школи ставав студентом (проти 1:8 в 1979 р.). Загальна кількість студентів за той же період зросла з 780 тис. до 1060 тис. осіб [76, с. 159].

У сфері охорони здоров'я головною проблемою була наявність величезної черги пацієнтів на операції, в тому числі і на невідкладні. В кінці 1980-х років число пацієнтів, які очікують операцію, перевищило 800 тис. осіб [114, с. 218].

Всі ці проблеми, в першу чергу, завдавали удару по малозабезпеченій категорії громадян Великобританії. За період правління консерваторів число малозабезпечених громадян зросла і становила 17% від загального числа населення країни, а це приблизно 10 млн громадян [114, с. 218].

Після того, як Тетчер пішла з політики, вона організувала фонд, який невдовзі закритися, написала дві автобіографії. У 2002 пережила

декілька мікроінсультів, а у 2009 зламала руку, після чого на публіці більше не з'являлась [63].

Отже, Маргарет Тетчер – перша жінка прем'єр-міністр Великобританії, та перша жінка у Європі, яка зайняла таку посаду. Її прем'єрство стало найдовшим у ХХ ст.

Свій «титул» «залізна леді» вона виправдала жорсткою та непопулярною серед населення політикою, як скорочення соціальних виплат, відсутність фінансування підприємств, що привело до безробіття. Проте, все ж вона вивела країну з кризи.

2.3. Жінки-новатори у мистецтві

Жермена де Сталь проявляла велику силу духу, незворушність та вірність своїм ідеалам, що асоціюють з чоловіками. Вона не була королевою, імператрицею, але стала володаркою дум покоління, що пережило таку всесвітньо-історичну подію, як Велика французька революція. Книгами Жермени де Сталь захоплювалися Пушкін і Байрон, а Наполеон Бонапарт вважав її своїм особистим ворогом.

Ганна Луїза Жермена Неккер з'явилася на світ у франко - швейцарській протестантській родині 22 квітня 1766 в Парижі [94].

З XVII століття у Франції, а потім і інших країнах Європи розвинулася така форма громадськості, як салон. У вітальнях високопоставлених осіб збиралися для бесід світські люди, вчені, письменники, художники [92, с. 8]. Таким салоном володіла мати Жермени, і саме там Анна Луїза ще з дитинства спілкувалася з такими видатними мислителями, як Д. Дідро, Ж. д'Аламбер, Е. Гіббон і граф де Бюффон [94].

У 15 років Жермена проаналізувала роботу Монтеस्क'є – «Дух законів», зробила витяги та додала до них власні роздуми.

У 17 років вона надавала перевагу творам Річардсона і Руссо. Вплив Річардсона позначився на її творах, що відрізнялися сентиментальним напрямом (наприклад, «Мірза», «Аделаїда», «Меліна») [93].

У двадцять два роки вона пише «Міркування про твори і характер Ж.-Ж. Руссо» (1788 р.), проявляючи самостійність суджень стосовно того, перед ким схилилась, адже Руссо давав поштовх думкам юної Жермени [92, с. 16].

З початком Французької революції 1789 р. її салон перетворився на впливовий політичний центр і був найпопулярнішим у Парижі [94].

Коли почалися революційні хвилювання, Жермена, застосовуючи свій вплив, врятувала багатьох від гільйотини, ризикуючи власним життям. Вересневі вбивства 1792 р. змусили її покинути Париж [65]. Притулок вона знайшла в Англії, де почала працювати над трактатом «Про вплив пристрастей на щастя окремих людей». На початку вересня цього ж року публікує «Роздуми про суд над королевою», повні співчуття до Марії-Антуанетти [92, с. 10].

У 1793 р. переселилась у Швейцарію, де видає «Роздуми про мир, адресовані пану Пітту і французам» (1794 р.) [78, с. 266].

У 1796 р. французька республіка була визнана Швецією і Сталь могла повернутися в Париж. Тут її салон знову став впливовим літературним і політичним центром. Серед постійних відвідувачів були Сіейс, Талейран, Гара, Форіель, Сімонді, Б. Констан [93].

Перебуваючи в постійній опозиції до всіх політичних режимів Франції, від Директорії і до монархії Бурбонів, Сталь неодноразово піддавалася переслідуванням та образам [94]. Усі свої почуття з даного приводу вона виражає у романі «Дельфіна»: в центрі сюжету опиняється

жінка, смілива й горда, яка має намір самотужки протистояти громадській думці [91].

У 1800 р. було надруковано книгу «Про літературу, розглянуту у зв'язку з громадськими установами» [78, с. 266]. У ній де Сталь простежує взаємовплив релігії, моралі, законодавства і літератури. Зокрема, вона зауважує, що література в республіканському суспільстві повинна виражати нові суспільні ідеали і захищати політичну і моральну свободу людини [93].

У цей час де Сталь познайомилася з генералом Бонапартом. Всі бачили в ньому героя, і вона спочатку теж захоплювалася його особистістю. Але це тривало недовго. Жермена глибоко ввібрала ідеї Просвітництва і була противницею феодальної монархії. Вона вітала революцію і завжди була прихильницею її антифеодальних заходів. Її політичним ідеалом був буржуазно-ліберальний парламентський устрій. Коли Наполеон, зробивши контрреволюційний переворот, затвердив у Франції військову диктатуру, – буржуазний лібералізм грав прогресивну роль: він був опозицією як старим, так і новим формам деспотизму [92, с. 11].

Ставши Першим консулом, Наполеон відразу почав вимагати до себе особливої уваги і його зачепило, що де Сталь у своїй книзі «Про літературу» (1800 р.) не згадала його. Особливо ж дратувало нового правителя Франції, що в салоні Жермени, де збиралися члени нового уряду і який відвідували навіть брати Наполеона, Люсьєн і Жозеф, вільно міркували про всі політичні питання, включаючи і діяльність Першого консула. Дізнавшись про опозиційні погляди Жермени, Наполеон побачив в її салоні небезпечну для себе політичну силу [92, с. 11].

У 1803 де Сталь була вигнана з Парижа [94].

У тому ж році вона відправляється в Німеччину, де познайомилася з Шиллером, Гете, Гумбольдтом, Фіхте, Шлегелем. Останній став для

неї близьким другом і Жермена, навіть, доручила йому виховання власних дітей [93].

Жермена важко пережила смерть батька – в 1804 році. Усі наступні роки де Сталь проводить в постійних переїздах: вона подорожує по Італії, відвідує різні міста Франції, потім до Австрії і знову повертається у Німеччину. Значною мірою завдяки цим поїздкам з'явилися на світ дві найвідоміші її книги: роман-автопортрет «Корінна» і трактат «Про Німеччину», який відбив враження про цю країну [94].

Якщо «Дельфіна» була написана в традиціях сентиментального роману XVIII століття, то «Корінна» – це вже передбачення романтизму [92, с. 18]. У «Корінна» де Сталь міркує про історію Італії, літературу та мистецтво даної держави. Сюжетом роману є питання про долю геніальної жінки, про суперечність між любов'ю і славою. Корінна – це ідеалізована Жермена, та, ким би вона хотіла бути [93].

Де Сталь у трактаті «Про Німеччину», знайомить співвітчизників з німецькою національністю, особливостями їх побуту, релігії, філософії і літератури. Своїм завданням Жермена бачить захист націй, прав на політичну і духовну незалежність представників кожного народу. Вона доводить, що нація – це історичне явище, а не створення свавілля окремих особистостей [93].

У 1807 р. Сталь зважилася оселитися в околицях Парижа, однак імператор про це дізнається, і тут же переводить її в Коппе своїм указом [91].

Вона розмірковує, чи не переселитися їй в США, однак Жермена передумала. Вона залишається і готує до друку книгу «Про Німеччину». Тираж готовий в 1810 році. Сталь виступає поборницею інтелектуальної свободи, пригнічуваної Наполеоном. Чутка про книгу дійшла до нього, коли він на той час уже шість років носив титул імператора; за його наказом спалили весь тираж, а письменниці надали паспорт для виїзду в

США. Вона залишилася у Швейцарії, в своєму Коппе, яке було оточене поліцейськими, які доносили до Парижа про кожен її крок [92, с. 12].

У 1812 р. переслідування швейцарської влади, яка діяла щоб догодити Наполеону, змусила Сталь відправилася в Росію. Свої враження вона написала в другій частині своєї книги «Десять років вигнання» (1821 р.). Тут багато зауважень про характер російського народу, про суспільний устрій того часу, про життя і звичаї різних класів суспільства. З Росії поїхала до Швеції, а звідти вона вирушила до Англії і залишалася там до тих пір, поки Наполеон не був розбитий і взятий на острові Ельбі; тоді вона повернулася в Париж після 10-річного вигнання [93].

Реакція людей після реставрації її обурила: як «приниження» Франції іноземцями, так і нетерпимість і обскурантизм партії аристократичних емігрантів. У цьому настрої вона взялася за закінчення свого «Розгляд головних подій французької революції» (1818 р.) [93].

Цей твір містить кілька частин, що не об'єднані спільною темою. Спочатку вона хотіла описати тільки першу фазу революції і життя свого батька; однак, потім вона вирішила розширити свою працю, очистити ім'я Революції, дати про неї вірне уявлення і підвести її підсумки [91].

25 років (1789–1814 рр.) Жермена не тільки спостерігала всі стадії розвитку французького революційного духу, але й відгукувалася на всі хвилювання цієї бурхливої епохи. Підсумовуючи революційний період, де Сталь вбачає основну мету революції в завоюванні народом політичної та духовної свободи [93].

Відносно мистецтва погляд Жермени де Сталь також був революційним. У неї вперше прозвучала думка про свободу як необхідну умову творчості. Де Сталь вважала, що культура розвивається, і нове мистецтво має явні переваги перед класикою. Ні

епос, ні трагедія, ні комедія стародавнього світу не в змозі вже задовольнити моральні і естетичні потреби людей нового часу [92, с. 14].

21 лютого 1817 року Жермена де Сталь вирушила на прийом, влаштований головним міністром Людовика XVIII. Вона впала, коли підіймалася сходами. Стався крововилив у мозок. Кілька місяців де Сталь хворіла і померла в 1817 році в знаменний день початку Великої французької революції – 14 липня [92, с. 14].

Анна-Луїза Жермена де Сталь-Гольштейн завжди була вірна одному – принципам Великої французької революції. Вона боролася за свободу, за прогрес. Жермена де Сталь багато зробила на літературній ниві. Її художні твори – це не просто розповіді про любов, якими вона заклала основи французького романтизму. Це своєрідні маніфести вільної особистості в закріпаченому світі.

Ще однією жінкою, яка проявила незворушність поглядів і силу духу, стала Олександра Екстер.

Відомий український поет – Б. Лівшиць, у своїй книжці «Півтораокий стрілець», присвяченій футуристичному руху 1910-х рр. назвав визначних жінок авангарду скіфськими вершницями, амазонками. Це не викликає сумнівів, адже вони проявили велику силу та сміливість, коли пішли наперекір канонам, і здійснили революцію у галузі мистецтва. Першою серед них є Олександра Екстер. Вона була сполучною ланкою між українським авангардом та новим мистецтвом Західної Європи. Подорожуючи, Олександра спілкувалась з найвидатнішими митцями свого часу – Пікассо, Марінетті, Брак, Софіічі, Леже, Аполлінером. Вона познайомила українців з кубофутуризмом, реформувала світову сценографію і народні українські вишивки з авангардом [105].

Олександра Олександрівна Григорович з'явилася на світ 18 (5) січня 1882-го в місті Білосток Гродненської губернії (нині територія Польщі) [106]. У Києві вона закінчила гімназію Святої Ольги

та Київське художнє училище. З нею навчалися майбутні авангардисти О. Богомазов та О. Архипенко. Серед викладачів був Микола Пимоненко. Цікаво, що Пимоненко не сприймав нового мистецтва, але його учні перебрали в нього любов до національного колориту та буяння фарб [106].

1904 року О. Екстер вперше приїхала у Вербівку, де їй відкрився величезний світ українського народного мистецтва, світ, який виявився для неї невичерпним джерелом образності, колористичного ладу, пластичних ідей і навіть чисто формальних пошуків. Олександра, навчаючи майстринь, розробляла ескізи для вишивки, але, разом з тим і сама навчалася, створюючи спільно з ними розписи, або беручи участь у наукових експедиціях по збиранню старовинного селянського та церковного шитва, ткацтва, які проводила Н. Давидова. Ці зразки використовували для вивчення та створення нових композицій творів, які були вперше показані на виставці 1906 р., що проводив Київський художньо-промисловий і науковий музей [112, с. 384].

Готуючи її в Києві, – першу виставку ужиткового мистецтва та кустарних промислів, Екстер вигадала принцип демонстрації килимів і вишивок, у якому вже помітні перші спроби будувати абстрактні композиції. Килими розвішували впритул, так, щоб нижні береги утворювали східчасту лінію. Георгій Коваленко пише: «Вздовж цієї лінії своєрідним фризом ішли ряди писанок. Під фризом експонувалися вишивані сорочки, але лише вишитими зонами. Виникали то зигзагуваті смуги, то стрімкі навскісні низки вишитих прямокутників, то різного гатунку геометричні фігури». Саме цього року вона свідомо виокремлює абстрактну складову утилітарних речей, задовго до абстракціонізму Кандинського та Малевича [33, с. 19].

У 1907 році вона відвідала Париж, де навчалася в приватній художній академії «Гранд Шом'єр» на Монпарнасі, де опановувала всі особливості постімпресіонізму [109].

Український кубофутуризм, на відміну від західноєвропейського футуризму, якому притаманні урбанізм, культ індустрії й нігілізм, є гуманістичним, оптимістичним, етнічно насиченим [96, с. 137].

У академії вона спричинила скандал надто сміливими колористичними експериментами. Професор Карло Дельваль «дорікав художниці за екстравагантність її кольорів і внаслідок гострих суперечок вона змушена була піти з академії, – свідчить В. Маркаде» [96, с. 137]. Олександра трансформувала предмет, урбаністичний і природний мотив, однак ніколи не позбавляла їх живого кольору, який був головним героєм її живопису [96, с. 137].

Як зауважує дослідник Д. Горбачов, через її впливи навіть стримані роботи французьких кубістів і кубофутуристів попри початковий спротив засяяли кольорами [19, с. 176]. Кольорова карнавальність Олександри так сполучалася з лапідарними формами, що й Леже з Пікассо визнали за можливе розкріпачити свою палітру [96, с. 137].

Але поїздки до Парижа не були марними й відіграли велике значення у формуванні особистості О. Екстер – її мистецтво почалося з імпресіонізму, перейшовши до кубофутуризму, а далі – у безпредметне мистецтво та конструктивізм [96, с. 137].

Завдяки Аполлінеру знайомиться з Пікассо і Браком, таким чином потрапивши у саме серце європейського мистецтва. Пікассо щойно прославився «Авіньйонськими дівчатами», і кубізм відходить від дійсності до абстракції. Олександрю Екстер захоплюють ідеї кубізму, що змінюють усю її творчість [106].

«Пошуки колористичної виразності, співвідношення та взаємодія кольору – те, що вирізняє творчість художниці. Сміливий, відкритий, напружений колорит її робіт стримували то учнівство, то вплив кубізму, а у середині 1910-х рр. він розгорнувся і зазвучав на повен голос. Попри

всі французькі «префікси», творчість О. Екстер глибоким корінням пов'язана з українською культурою» [45, с. 5].

У її роботах можна спостерігати поєднання, властиві для українських розписів і вишиванок – супротивних тонів: синього та жовтого, білого й чорного, червоного і зеленого. Проте, подібні бурхливі поєднання не виглядають різкими, бо їх супроводжують також послаблені тони – помаранчевий, блакитний, коричневий. Безумовно, колористичний зміст у художниці набуває такого значення та виразності ще й тому, що усі інші компоненти твору доповнюють його. Попри всю кольорову розкутість, у Екстер насправді немає відтінків, які б не поєднувалися з лініями, немає зруйнованих кольором площин – вони несуть його легко і вільно навіть тоді, коли художниця надає барві відчутної маси, навмисно акцентуючи її матеріальність [96, с. 138].

Зацікавившись футуризмом, художниця вирушила до майстерні італійського художника-футуриста Боччоні, котрий, як урбаніст, вважав, що людям необхідно показати сучасне місто. А динаміку архітектури міста можна відтворити, використовуючи новітні пластичні форми. Згодом О. Екстер блискуче втілила це в одній зі своїх робіт – «Київ. Фундуклеївська вулиця увечері», у картинах «Венеція», «Севр. Міст», «Місто», «Порт» тощо. Ставши кубофутуристкою, вона повернулася до Києва сповнена творчих ідей [96, с. 138].

У 1908 році Олександра Екстер разом із Давидом Бурлюком організували виставку нового мистецтва «Ланка» у Києві на Хрещатику. Це була надзвичайна подія для міста, виставкове життя якого не було різноманітним, адже живопис салонного типу не вирізнявся експериментами. Вона входила до циклу виставок у Москві, Петербурзі та Херсоні. Виставку майже не відвідували, тому критики не стримували злослів'я, і захід отримав лише кілька позитивних відгуків [106].

Перше розчарування не змусило Олександрю Екстер зупинитись. У 1912 р. роботи Екстер вперше експонуються в Парижі, на 28-й виставці

«Салону незалежних» разом із М. Шагалом, В. Кандинським та багатьма іншими [96, с. 138].

Та все ж Екстер проявила наполегливість і непохитність, продовжуючи вносити у культурне життя Києва новітнє мистецтво, і в 1914 році знову ж на Хрещатику разом з Олександром Богомазовим відкрила виставку «Кільце», яка теж пройшла без ажіотажу з боку публіки. А от критики й цього разу не стримувалися у негативних відгуках [105].

У середині 1910–х років однією з перших художниця стала вводити стилістику нового мистецтва в моду та побутовий дизайн, тим самим заклавши засади art deco. Ввібравши риси багатьох новітніх течій, – від Ван-Гога до експресіоністів, – вона, врешті, знайшла свій стиль серед засобів вираження кубізму. Її барокова колористика поєднала яскраві «східні» кольори та орнаменталізацію Давньої Візантії з багатовіковими традиціями західного мистецтва, ввібрала карнавальне різнобарв'я українського фольклору з його магією кольору, форми, ритму, з примарним потойбіччям, поетичністю [109].

Пріоритетним напрямом творчої діяльності Олександри Екстер була сценографія. У цій галузі вона здійснила справжню революцію: знайдений нею конструктивний і динамічний стиль оформлення сцени оновив театри всієї Європи і приніс О. Екстер звання «Пікассо сценографії» [96, с. 138]. Вона запровадила замість пласких розмальованих декорацій використовувати складні багатоярусні конструкції, займаючи не лише підлогу, а весь простір сцени. Друге новаторство – костюми, співзвучні з кольоровим рішенням тла [105].

Етапними в авангардній сценографії стали роботи О. Екстер для Камерного театру О. Таїрова, котрий запросив її до Москви оформити виставу «Фаміра Кіфаред» І. Анненського. Екстер запропонувала створити на сцені цілу систему рухливих, лаконічних, чітко геометричних майданчиків для акторів, замість пишного антуражу.

Сценічне дійство відбувалося і на сходах, і на трапах. Це давало можливість розкрити пластику виконавців, режисеру – створювати виразні композиції, а наявність на сцені дзеркал, різних блискучих фактур перетворювала драматичну гру на яскраве видовище. Сам Таїров підкреслював, що декорації Екстер були «ритмічним каркасом дії». Таким чином, уперше в історії світового театру мальовані декорації були заміненими рухливими конструкціями. Відтоді з'явилося поняття «театральні конструкції» [96, с. 138].

Три вистави у Камерному театрі принесли їй визнання – «Фаміра Кіфаред» (1916 р.), «Саломея» (1917 р.), «Ромео і Джульєтта» (1921 р.). А. Ефрос називав декорації Екстер «урочистим парадом кубізму». Саме у Камерному театрі Олександра Екстер запропонувала розмальовувати обличчя акторів як доповнення до костюмів. Разом з епатажами Ларіонова і Бурлюка ці спроби стали першими формами боді-арту [105].

У Києві Екстер працювала над декораціями для балетів Броніслави Ніжинської. Екстер звертає увагу на освітлення як об'єкт драматичної дії і запрошує електрика до співпостановки п'єс. Не виключено, що саме Київ став місцем народження світлових ефектів та перетворення освітлювача на режисера світла [105].

7 березня 1918 року газета «Киевская мысль» публікує лаконічну об'яву: «Майстерня живопису і декоративного мистецтва О. Екстер і Є. Прибильської». Екстер використовує у назві слово «Майстерня» – не школа і поки не студія. Туди записували тих, хто вже опанував ази живопису, і в кого склалися власні художні уподобання. Своє завдання Екстер бачила у тому, аби спрямувати живопис учня у русло сучасних європейських шукань [43].

Спочатку, у Майстерні існували дитячі класи, де дітям пропонувався набір витинанок з кольорового паперу, з них треба було скласти різноманітні ритмічні композиції, потім збивати цей ритм,

переривати його, сполучати різні ритми та ін. Увага приділялася й просторовим макетам: у них також з елементарних геометричних форм будувалися найрізноманітніші просторові структури. Відчуття ритму і динаміки – це, вважала Екстер, необхідно передусім активізувати і розвивати в молодому художнику. Вона намагалася виховувати у художнику підхід до національного стилю, зберегти «український характер». «Якомога більше вільної творчості і якомога менше провінціалізму» – ця фраза стала кредо Майстерні – до червня 1918 року її вже було перейменовано на Студію. Невдовзі вона перетворюється у активний центр нового мистецтва, який став творчим клубом. Екстер товаришувала з багатьма поетами – Ахматовою, Лівшицем, Гумільовим, Кузьмінім, Хлебніковим, Маяковським [43].

В жовтні 1918 року у Студії відбулися принципові зміни. По-перше, Екстер запросить викладати цілу низку київських живописців, створюється колегія викладачів. По-друге, керівництво Екстер поділяє з Ісаком Рабиновичем і, по-третє, Студія відкриває своєрідний виробничий відділ і починає приймати замовлення на оформлення спектаклів. В той самий час щотижня влаштовуються лекції – не лише для учнів, а й для усіх охочих [43].

У 1924 р. нарком просвіти А. Луначарський запропонував Екстер виїхати до Парижа і Венеції для організації радянських виставок. Протягом багатьох років художниця була емісаром мистецтва при посольстві у столиці Франції [96, с. 138]. У цей час вона відмовилась від кубофутуристичних композицій київського та московського періодів і стала приділяти більше уваги лінії. Яскравим прикладом цього часу є робота художниці «Жінка з птахами», яка виконана у двовимірному кольоровому просторі, що відсилає нас до традиції перекручування предметів в експресіонізмі ХХ століття [15].

У 1924 – 1930 рр. вона плідно займалася театральним мистецтвом, створювала маріонетки, які набували вигляду динамічного

«скульптоживопису» (1926), дитячі книжки-картинки (1936 – 1938), декоративні ширми та кераміку [109].

У 1925 році вона взяла участь у Міжнародній виставці сучасних декоративних і промислових мистецтв у Парижі. На початку 1930-х – починає працювати в такому напрямку, як *Les Livres Manuscrits* – створенні унікальних, виконаних від руки, книг, кожна сторінка яких має авторський автограф [109].

У Парижі вона викладає у школі Леже, працює на кіностудіях Франції та Німеччини. Померла Олександра Екстер у Клебері, під Парижем, 17 березня 1949 року. З її листів стає зрозумілим, що вона буквально голодувала перед смертю, але, водночас, невтомно реставрувала свої роботи і запаковувала в ящики, щоб послати все це за океан – до Нью-Йорка. Увесь її спадок потрапив до Америки [109].

Отже, Олександра Екстер – художниця-авангардистка, яка заклала основи стилю ар-деко, реформувала сценографію рухливими багатоярусними конструкціями, оновила театральні костюми та одна з перших почала використовувати боді-арт на обличчях акторів. Усе життя вона плекала любов до України у своїх роботах.

2.4. Жінки-науковці, визнані у світі

Одним зі стереотипів є, що жінки нічого не розуміють у науці. Марія Склодовська-Кюрі – перша жінка-професор у Франції й перша у світі жінка – лауреат Нобелівської премії з фізики та хімії, вона стала однією з творців вчення про радіоактивність, що має велике значення як «перший крок» на шляху проникнення науки у світ елементарних частинок [16, с. 106].

Марія Склодовська народилася 7 листопада 1867 року в Варшаві (в той час – Царство Польське, Російська імперія) в сім'ї вчителів

Владислава і Броніслави (уродженої Бугуської) Склодовських, у яких вже було четверо дітей – три дочки та син [67, с. 98].

Великий хімік Дмитро Іванович Менделєєв, творець періодичної таблиці хімічних елементів, був другом її батька. Побачивши дівчинку за роботою в лабораторії, він передбачив їй велике майбутнє, якщо вона продовжить свої заняття хімією [52].

12 червня 1883 р. Марія закінчила гімназію із золотою медаллю. Марія бере активну участь в діяльності «Вільного університету» і прагне просвіщати людей – дає уроки робітницям швейної майстерні, читає їм книги та збирає для них бібліотеку польською мовою [67, с. 99].

На шляху до вищої освіти Марії постали дві перешкоди: бідність і заборона на прийняття жінок у Варшавський університет [52]. Вона з сестрою Броніславою придумує план: поки одна з сестер буде вчитися, друга буде заробляти їй на це кошти, і навпаки. Першою диплом отримала Броніслава – вона закінчила медичний університет в Парижі, а потім стала заробляти гроші на навчання Марії [64].

У 1891 р. Марія вступила до Паризького університету (Сорбонні) на факультет природничих наук. У 1893 р., закінчивши курс першою в списку, вона отримала ступінь ліценціата з фізики в Сорбонні (еквівалентну ступеню магістра). Через рік Марі стала ліценціатом з математики [52].

Анрі Беккерель у 1896 р. відкрив, що уранові з'єднання виробляють глибоко пронизливе випромінювання. На відміну від рентгенівського, це випромінювання було не результатом збудження від зовнішнього джерела енергії, наприклад світлом, а внутрішньою властивістю самого урану. Кюрі, зацікавлена цим явищем, вирішила його дослідити [52].

Марія виявила, що з відомих хімічних елементів випромінюють мимовільно промені тільки уран, торій та їх сполуки. Вона запропонувала назвати цю властивість радіоактивністю, а уран і торій –

радіоелементами. Не обмежуючись розглядом чистих елементів, Кюрі досліджує всі мінерали, наявні в Інституті фізики за допомогою приладу, сконструйованого П'єром: радіоактивними виявилися тільки зразки, що містять уран або торій, і радіоактивність в зразках набагато інтенсивніша, ніж можна було очікувати, судячи з кількості урану або торію в даних зразках [67, с. 102].

Подружжя Кюрі, і, головним чином мадам Кюрі, яка виробляла всю систему хімічних аналізів, виробили новий метод, який і забезпечив їм успіх. Цей метод полягав у поділі оброблюваного матеріалу на дві фракції шляхом впливу певних речовин. Вимірювання їх радіоактивності показувало, в яку з цих фракцій пішла радіоактивна речовина, яку вони намагалися знайти. Ця фракція піддавалася новій обробці і поділу на дві частини – і знову знаходилася фракція, що містить радіоактивну речовину і т. д. Після кожного нового поділу виходили фракції, багаті даними радіоелементами, поки не вдалося виділити чисту речовину у вигляді її солі. Метод Кюрі одержав відтоді різноманітні застосування [52].

Таким чином Марі починає виділяти з розчину мінералу уранініта всі елементи, що входять до його складу. Шукаючи фракцію, в якій концентрувалася б невідома радіоактивність, вона знаходить дві такі фракції. Отже, нових елементів два: один з них за хімічними властивостями схожий на вісмут, і Марія пропонує назвати його «полонієм» (на честь своєї батьківщини – Польщі), а другий подібний з барієм і осідає разом з ним. Він отримав ім'я «радій», яке походить від латинського слова *radius* (промінь) [6, с. 7]. П'єр і Марія Кюрі продовжують дослідження радіоактивності. Вони встановлюють, що промені, що випускаються радієм, належать до трьох різних категорій, і відкривають альфа-, бета-, і гамма-промені [67, с. 103].

Зміст радію в уранініті був надто малим. Але необхідно було отримати значну кількість нового елемента, щоб вивчити його хімічні

властивості та, найголовніше, атомну вагу. Для цього подружжя Кюрі проводять унікальні дослідження з відходами, отриманими при добуванні урану (використовуваного в вигляді солей для фарбування скла та порцеляни) на заводі в Австрії та безоплатно передані їм завдяки Віденській академії наук [67, с. 103].

Протягом чотирьох років (1898–1902), в сараї з протікаючим дахом Марія Кюрі вручну, застосовуючи хімічні методи, переробила кілька тонн відходів і отримала близько 100 мг хлориду радію, яких виявилось достатньо для визначення атомної ваги (за результатами вимірювань – 225) і хімічних властивостей (радій виявився близький до барію) [6, с. 8].

У нового елемента була ще одна дивна властивість – він дуже красиво світився в темряві. Марія і П'єр, запаяли радій в ампулу, і милувалися на загадкове світіння. Трохи пізніше стало ясно, що випромінювання радію здатне обпалювати шкіру, а також лікувати злоякісні пухлини і деякі ракові захворювання шкіри – а значить, його потрібно більше. І тоді Марія знову береться за роботу: для отримання 1 грама радію їй довелося вручну переробити ще 8 тонн уранініта [6, с. 8].

Попри важке фінансове становище сім'ї, подружжя Кюрі відмовилося патентувати цю методику і технологію, щоб закріпити свої права на промисловий видобуток радію в усьому світі. Їх спільна думка: «радій повинен служити всім». Завершивши дослідження Марія написала свою докторську дисертацію «Дослідження радіоактивних речовин», а в червні 1903 р. представила і блискуче захистила її в Сорбонні [67, с. 104].

У грудні 1903 р. Беккерель і подружжя Кюрі отримали Нобелівську премію з фізики. Марі і П'єр Кюрі отримали половину нагороди «на знак визнання їх спільних досліджень явищ радіації, відкритих професором Анрі Беккерелем». Марі Кюрі стала першою жінкою, яка була відзначена Нобелівською премією [52].

13 травня 1906 р. рада природничого факультету вирішує зберегти кафедру загиблого П'єра Кюрі й передати її Марії, надавши їй звання професора [67, с. 105]. Через шість місяців Марія Кюрі стала першою жінкою-викладачем Сорбонни [52].

У 1907 р. Марія Склодовська-Кюрі стала членом-кореспондентом Петербурзької академії наук, а наприкінці 1910 р. наполяганнями багатьох учених її кандидатура була висунута на виборах до Французької академії наук. Оскільки жодна жінка не була її членом, запропонована кандидатура Марії Склодовської-Кюрі призвела до сутички між прихильниками та противниками цього кроку [16, с. 107].

У січні 1911 р. кандидатура Марії Склодовської-Кюрі була відкинута на виборах різницею в один голос. Кілька місяців по тому Шведська королівська академія наук присудила Марії Кюрі другу Нобелівську премію з хімії «за видатні заслуги в розвитку хімії: відкриття елементів радію і полонію, виділення радію і вивчення природи та з'єднань цього чудового елемента» [16, с. 107]. Вона стала першим двічі лауреатом Нобелівської премії.

До початку Першої світової війни (серпень 1914 р.) Паризький університет і Пастерівський інститут заснували Радієвий інститут для досліджень радіоактивності. Склодовська-Кюрі була призначена директором відділення фундаментальних досліджень і медичного застосування радіоактивності. Відразу після початку бойових дій на фронтах Першої світової Марія зайнялася обладнанням і обслуговуванням рентгенівських переносних апаратів для просвічування поранених, залучаючи підтримку уряду. Марія також вклала в військові позики майже всі особисті кошти від обох Нобелівських премій [67, с. 106].

Пересувні рентгенівські пункти, що приводилися в дію приєднаною до автомобільного мотора динамо-машиною, об'їжджали госпіталі, допомагаючи хірургам проводити операції – на фронті ці

пункти прозвали «маленькими Кюрі». Марія навчала військових медиків застосуванню радіології, як-от виявляти в тілі пораненого шрапнельні кулі за допомогою рентгенівських променів [67, с. 106].

Усього Марія Кюрі створює 220 пересувних і постійних рентгенівських установок і 20 автомобілів, обладнаних рентгенівськими апаратами, особисто бере участь в обстеженні поранених, в роботі французьких і бельгійських госпіталів (побувала в 300-400 госпіталів за час військових дій). Підготувала 150 сестер-лаборантів з радіології [67, с. 106].

По закінченню військових дій Марія продовжила свою практику впровадження радіології в медицину, паралельно керуючи науковими роботами студентів в стінах рідного інституту [52].

У 1921 році відправилася в США, де їй піднесли один грам радію для продовження її наукової діяльності. День у день стикаючись з радіоактивними речовинами практично без захисту, Кюрі усвідомлювала всю небезпеку таких робіт для організму. Її здоров'я стало різко погіршуватися в кінці 1930-х років, а 4 липня 1934 року великої жінки не стало. Діагноз, поставлений лікарями – апластична анемія – був наслідком довгих років роботи у сфері радіології [64]. Укладене у свинцеву труну тіло Марії Склодовської-Кюрі все ще випромінює радіоактивність з інтенсивністю 360 бекерель / м³ при нормі близько 13 бк / м³ [52].

Перша жінка, яка отримала Нобелівську премію, перша людина, що отримала цю премію двічі та єдина людина, нагороджена Нобелівською премією у двох різних науках – фізиці й хімії, вона довела, що стереотип про те, що жінки не тямлять у науці, так і залишається лише стереотипом.

Відкриття структури ДНК визначило розвиток всього комплексу наук про живе – біології, генетики, медицини. Недарма воно було відзначено в 1962 році Нобелівською премією. Її отримали «за відкриття

в галузі молекулярної структури нуклеїнових кислот і визначення їх ролі для передачі інформації в живій матерії» троє чоловіків – Джеймс Вотсон, Френсіс Крик і Моріс Вілкінс. Сьогодні мало хто пам'ятає, що, це відкриття було б зроблено пізніше, якби не одна жінка, безмежно віддана науці, і яка не дожила до цієї хвилюючої події [75, с. 89].

Британський хімік Розалінд Елсі Франклін народилася в багатій і впливовій єврейській сім'ї 25 липня 1920 року в Ноттінг-Хілл, Лондон, Англія [4].

Освіту отримала в декількох школах, включаючи Північно-Лондонську університетську школу. Надалі Розалінд Франклін вступила у коледж Ньюхема Кембриджського університету, де вивчала хімію. У 1941 році вона його закінчила з відзнакою, але без академічного ступеня [4]. В ті часи дівчатам її просто не присуджували, всупереч тому, що багато випускниць були часом гідні її набагато більше, ніж випускники-чоловіки [75, с. 89].

Коли світ охопила війна Розалінд вважає, що її обов'язок – зробити щось на благо батьківщини. Однією з найважливіших тоді була проблема палива, тому вона почала працювати як помічник дослідника Британської асоціації досліджень з використання вугілля, де вивчала пористість вугілля – роботу, яка стала основою її доктора філософії 1945 року [4].

Після захисту Франклін протягом трьох років, вивчаючи техніку дифракції рентгенівського випромінювання в Парижі, в Центральній лабораторії хімічних досліджень де Л'Етат, виявила особливі структури. Згодом їх стали позначати вуглецевими волокнами. Вже тоді вона була визнаним фахівцем в області кристалографії [50].

У 1951 р. Розалінд повернулася до Лондона і стала працювати в лабораторії Джона Рендалла в Королівському коледжі [50].

Бренда Меддокс, автор біографії Франклін, пише, що Розалінд виявилось досить важко пристосуватися до манірного Лондона після вільної атмосфери Парижа. Лондон того часу був, за висловом Меддокс, «містом працюючих чоловіків, гравців у більярд, чоловічих клубів і чоловічих кравців» [75, с. 90]. І університети були теж світом суто чоловічим. У нечисленних жінок, які працювали там, не було ніяких умов для досліджень. Вчені дами тулилися в убогих комірках, зате чоловіки навіть ранкову каву куштували в просторих залах, а після роботи йшли обговорювати отримані результати в пивні, куди жінкам ходити вважалося вкрай непристойно [75, с. 90].

У коледжі вона зустрілася з Морісом Вілкінсом. Кожен з них керував своєю дослідницькою групою і вів самостійну тему, але обидві вони були пов'язані з ДНК [50].

Їхні відносини відразу не склалися. Справа погіршувалася ще й тим, що Розалінд не представили як самостійного дослідника, адже Рендолл забув це зробити й Вілкінс вирішив, що вона буде йому підкорятися, а Розалінд – що вона головна людина в групі [75, с. 91].

Вивчаючи структуру ДНК з дифракцією рентгенівських променів, Франклін та її учень Раймонд Гослінг зробили дивовижне відкриття: вони сфотографували ДНК і виявили, що в ній є дві форми, суха форма «А» і мокра «Б». Одна з їхніх рентгенівських дифракційних зображень форми «Б» ДНК, відома як фотографія 51, стала відомою як критичний доказ в ідентифікації структури ДНК. Фотографію було отримано через 100 годин рентгенівського випромінювання з машини, яку Франклін сама доробила [4].

30 січня 1953 року Вілкінс без відому Розалінд Франклін надав доступ Вотсону та Крику до фотографії 51 волокон ДНК. Цю фотографію було отримано за допомогою технології, яку розробила Франклін власноруч, і завдяки чому вони виходили такої якості, якої до того не знали в цілому світі. Вотсону й Крику також показали ще

неопублікований звіт її дослідження, де йшлося про конфіденційну доповідь [54].

Саме спираючись на результати, отримані Розалінд, Крик і Вотсон розробили модель просторової структури молекули ДНК; і в 1953 р. продемонстрували в журналі «Nature» науковій громадськості механізм її дії в процесах біосинтезу. Робота Франклін вийшла в тому ж журналі як допоміжний матеріал [50].

Розалінд залишила Королівський коледж у березні 1953 року й переїхала до коледжу Біркбек, де вивчала структуру вірусу тютюнової мозаїки та структуру РНК. Оскільки Рендалл дозволив Франклін звільнитися за умови, що вона не буде працювати над ДНК, вона повернулася до досліджень вугілля. Через п'ять років Франклін опублікувала 17 статей про віруси, а її група заклала основи структурної вірусології [4].

Восени 1956 року Франклін виявила, що через постійне рентгенівське опромінення у неї виник рак. Вона продовжувала працювати протягом двох наступних років, попри три операції та експериментальну хіміотерапію. Вона пережила 10-місячну ремісію і пропрацювала до декількох тижнів до смерті 16 квітня 1958 року у віці 37 років [4].

У 1962 році Крик, Вотсон і Вілкінс отримали Нобелівську премію за відкриття структури ДНК. Якби Розалінд Франклін не вмерла від раку, премію, присудили б і їй. Але цю нагороду, найпрестижнішу у світі науки, не вручають посмертно і не ділять більш ніж між трьома лауреатами. Одного разу в інтерв'ю Крик відкрито зізнався, що в 1953 році вони з Вотсоном не змогли б побудувати модель ДНК без результатів, отриманих Франклін. А коли запитали Вотсона, хто став би лауреатом Нобелівської премії, якби Франклін дожила до 1962 року, він без коливань відповів: «Крик, я і Розалінд Франклін» [75, с. 93].

Отже, Розалінд Франклін – жінка, яка мала б отримати визнання та Нобелівську премію за свої відкриття, та її ім'я забули. Вона відома завдяки отриманню зображень ДНК, найчіткішим у світі. У своїх дослідженнях Розалінд виявила, що ДНК буває двох форм «А» і «Б».

РОЗДІЛ 3

ЖІНОЧИЙ РУХ В УКРАЇНІ

3.1. Статус жінки у суспільстві України від Київської Русі до сьогодення

Правова і політична історія Європи значною мірою визначена їх релігійною історією. Найбільш значним фактором, що вплинув на правову культуру Давньої Русі, безперечно, було християнство, яке підготувало ґрунт правам людини [8, с. 336].

Дохристиянською релігією слов'янських народів було язичництво, за якого чоловіки не розглядали жінок як рівноправних собі. Навпаки, вони вважали дружин рабинями: не дозволяли їм ні суперечити, ні скаржитися, обмежували їх працею, господарськими клопотами, і думали, що дружина, помираючи разом з чоловіком, повинна служити йому і у потойбічному світі. Задля цього жінок добровільно спалювали на вогнищі з трупами чоловіків, а коли дружина бажала пережити чоловіка, вважалося, що жива безчестила родину [8, с. 336].

Та вже у X–XI ст. літописи не згадують такі події, і жінка вже мала право вибору – померти з чоловіком, чи жити далі [90, с. 24].

Уже на ранніх етапах історії Київської Русі, зокрема в угоді 912 року князя Олега з візантійськими імператорами Левом і Олександром, у статті, що стосувалася різних злочинів, відзначалося, що якщо чоловік учинив убивство, то жінці все одно належить її частка майна. Це перша, однак надзвичайно важлива згадка про майнові права жінки [110, с. 110].

Жіноче майнове володіння, ймовірно, включало придане і склад певного парафернального майна – власності дружини, якою вона могла розпоряджатися на свій розсуд [84, с. 105].

У 988 році у Київській Русі було прийняте християнство, що відзначилося зокрема й у давньоруському праві – були видані «Устав Володимира про церковні суди», та «Устав Ярослава про церковні суди» [110, с. 111].

У першому уставі офіційно затверджувався церковний суд, який мав вирішувати питання розлучення, подружньої зради, викрадення жінок, майнові суперечки між чоловіком і дружиною, чаклунство та ін. [101]. А от в «Уставі Ярослава про церковні суди» за правопорушення назначалося грошове покарання, наприклад, якщо хтось насильно викраде дівчину, то має заплатити від 2 гривень срібла до 5 гривень золота, дивлячись на статус викраденої. Штрафи назначалися і за самовільне розлучення зі своєю дружиною, якщо чоловік поб'є чужу дружину, то за ганьбу він повинен заплатити їй, якщо батьки дівчини, яка походить з родини великих бояр, не побажають видати дочку заміж, хоча сама дівчина буде бажати цього, якщо наречений після передвесільної змови, коли наречена вже виносила гостям різаний сир, відмовиться від весілля з нею, то за ганьбу він повинен сплатити [102].

Найважливішим писемним правовим кодексом Київської Русі була «Руська правда», окремі статті якої присвячені правам жінок [110, с. 111].

Зокрема, у статті 88 йдеться: «Про жінку. Коли хто уб'є жінку, то судити, таким же судом, що і за вбивство чоловіка; якщо ж (убитий) буде винен, то платити полвіри 20 гривень» [86]. З цього твердження виходить, що чоловік та жінка були рівноправними, проте вона знаходиться не у горі списку, а аж на 88 місці.

Найбільші права жінка отримувала по смерті чоловіка, адже займаючи його місце, вона повністю розпоряджалася майном. «Руська правда» визнає права вдови більшими за права дітей і захищає їх: «Якщо діти не захочуть її проживання на дворі, а вона вчинить по своїй волі і

залишитися, то будь-яким чином виконати (її) волю, а дітям волі не давати» [86].

Староруське право, закріплене пізніше в Руській Правді, дозволяло по смерті чоловіка вдові визнаватися повноправною головою родини, перебираючи на себе частину могутності чоловіка - небіжчика [53, с. 35].

На відміну від римського права, що панувало в Західній Європі, українська жінка мала право сама розпоряджатися своїм майном. За звичаєвим правом у неї було власне майно, що складалось із посагу, до якого в окремих районах України входив навіть земельний наділ, так звана «материзна». Він не входив до загальносімейного майна й успадковувався за жіночою лінією. Увесь прибуток від землі залишався у жінки та витрачався на власні потреби або на посаг для дочок. Зокрема, жіночою власністю вважався прибуток від продажу «бабського» господарства – дрібних тварин, птиці, яєць, молочних продуктів, льону, полотна овочів та фруктів [53, с. 35].

На відміну від країн Західної Європи, освіта у Київській Русі була доступна для дівчат. У 1086 р. княжна Ганна Всеволодівна відкрила першу жіночу школу в Києві, в той час, як у Європі ще дискутували на предмет того, чи є жінка людиною. Такі ж школи відкривались і в інших містах держави. Ряд джерел засвідчує високу освіченість жінок, насамперед у князівських верхах. Це підносило престиж Київського двору серед монархів Європи, оскільки було базою для міждинастійних шлюбів [53, с. 35].

У Київській Русі існувало свято для жінок – «Свято брикси», яке відзначалося у червні. Дівчата та жінки могли у цей день брикатися, тобто змушувати чоловіків виконувати їхні найдивовижніші побажання і примхи, робити всю жіночу роботу включно [53, с. 35].

У XIII ст., за релігійними стереотипами, на Галицько-Волинських землях домінуюча роль належала чоловікові. Однак, за матерями,

вдовами та жінками знатного походження зберігався високий соціальний статус. Таким чином, Анна – вдова князя Романа Мстиславича, була регентом при неповнолітніх синах, вела переговори з монархами, приймала послів іноземних держав. Ольга, дружина князя Володимир-Волинського князівства Володимира Васильовича, також брала участь у державних справах. Показово, що закон у більшості випадків однаковою мірою захищав інтереси жінок і чоловіків, охороняв їх життя, здоров'я, честь і особисту недоторканність [108, с. 137].

У XIV ст. більша частина українських земель перейшла до Литви та Польщі, знаменуючи новий період історії України. У цей період жінки мали ширше коло прав, ніж у інших тодішніх європейських державах.

Велике значення для підняття соціального статусу жінок мала Жалувана грамота Казимира IV (1457 р.), згідно з якою вперше князівським, шляхетським, боярським та міщанським дочкам, племінницям, вдовам, крім усіх інших гендерних привілеїв, надавалося право виходити заміж не питаючи дозволу великого князя литовського та його намісників [108, с. 139].

У XVI ст. міра свободи жінки у окремих частинах України була різною. Так, на Лівобережжі свобода жінки була у більш повному обсязі, ніж на Правобережжі, де, відповідно до Литовського статуту, в обмеженому.

Всього було видано три редакції Литовського статуту, які містили у собі положення державного, кримінального, цивільного та сімейного права. Згідно з ним, чоловіки та жінки були рівні у своїх правах. Окрім цього Литовський статут декларував й вік повноліття обох статей. Таким чином, у першій редакції це були у чоловіків – 18 років, у жінок – 15. Та вже у третій редакції вік жінок був зменшений до 13 років. Саме з цього часу дівчина мала право на окрему власність та мала можливість стати

повноправною володаркою спадкового майна, у разі смерті батьків [7, с. 34].

Відповідно до статуту, жінка могла вільно обирати чоловіка. За Першим Литовським статутом 1529 р. це право поширювалося на дівчат шляхетних станів. Другим 1566 р. та Третім 1588 р. статутами воно було поширене на представниць усіх інших верств суспільства. Щоправда, якщо дівчина виходила заміж без дозволу батьків (або опікунів), шлюб залишався дійсним, проте її позбавляли права на посаг, і належної їй частини спадщини чоловіка. Те саме загрожувало шляхтянці, якщо вона вступала до шлюбу з представником «простого стану» [53, с. 36].

Право на спадщину обставлялися умовами: дочка, наприклад, мала право лише на чверть батьківського майна; дружина отримувала спадщину повністю, але в тимчасове користування, поки не брала повторний шлюб [53, с. 36].

Українки XV–XVII ст. маючи майнові права, займалися й підприємницькою діяльністю – торгівлею, господарсько-економічною діяльністю, сплачували податки. Шляхтанки мали право не тільки брати участь у міських урядах, а й обіймати посади міських старост і підписувати документи історичної ваги [111, с. 97].

Традиційне звичаєве право України значно розширювало свободу жінки, порівняно з Литовськими статутами. Вони були сильні духом, володіли різною зброєю та навичкою верхової їзди. Українки брали участь у збройній боротьбі, що своїми джерелами йде у часи перебування на теренах України кочових племен [111, с. 95]. Так, сарматські жінки були воїнами, і за легендами, нащадками амазонок.

Шляхтанки нерідко захищали свій дім мечем, а й іноді робили «наїзди» на сусідів. Деякі з них йшли на військову службу, як наприклад, Зофія Єзофова у 1565 році [7, с. 34].

Українки вищих соціальних станів своїм прикладом надихали й жінок інших верств суспільства. Проти свавілля польського панства

разом з чоловіками повстали й козачки. Як от Варвара Мотора, дружина сотника, яка захищала повстанський табір на річці Сулі біля Жовнина, як вогнепальною зброєю, так і луком зі стрілами [7, с. 35].

У кінці XVI століття, коли перед православними українцями повстала загроза католицької віри, жінки почали відкривати благодійні установи, школи, братства, шпиталі, монастирі [53, с. 37].

Рівноправною з чоловіком жінка залишалась і у родині, а тодішня українська церква цього не заперечувала. Дружина (від слова «друг») не була рабинею, вона була товаришкою, на відміну від деяких країн. У XVI–XVII століттях в Україні було поширене унікальне явище, як розлучення. Воно могло відбутись не лише з причин церкви, а й через незгоду, втрату довіри та любові. Після розлучення чоловік та жінка мали право вступати у нові шлюби [53, с. 37].

Та все ж, освіта та виховання традиційно залишалися жіночою сферою. Шляхтянки не лише самі отримували освіту, а й брали участь в її організації. У XVI ст. в Україні було мало неписьмених жінок, а деякі вже мали вищу освіту. Приміром, княжна Анастасія Голошанська зробила переклад Євангелія на українську мову й оплатила його друкування [53, с. 37].

Важливою особливістю України того часу була Запорізька Січ. На Січ пускали лише не одружених козаків, або тих, що розірвали свій шлюб. Жінкам туди ходу не було. Тож, вони, і козаки з сім'ями могли селилися лиш довкола у запорозьких степах і слободах, бурдюгах і зимівниках, де вони займалися скотарством, хліборобством, торгівлею, ремеслами й промислами [108, с. 142–143].

Шанування жінки-матері набуло для них важливого значення, що виражалось у таких поняттях, як Україна-мати, Січ-мати, козацька шабля - мати, де Січ і шабля уособлювали матір-заступницю. І хоча образ жінки-матері є стереотипним, все ж жінок шанували, на відміну від деяких країн, де їх вважали рабинями. Козаки поклонялися жінці –

матері - Богородиці, яку вважали своєю релігійною покровителькою і заступницею від ворогів [53, с. 36]. З її зображенням на хоругвах, вони йшли у походи, і саме 14 жовтня, у свято Покрови, обирали нового отамана. У період козацького бароко набула поширення ікона, з мотивом «Козацька Покрова», на якій Богоматір накриває омофором гетьманів, старшину та ін. Найвідомішою є така ікона з зображенням Богдана Хмельницького XVIII століття.

Підпорядкування Гетьманщини Російською імперією у XVIII столітті не могло не відзначитись на суспільно-політичних правах жінок. Правда в тому, що саме з цього часу їх почали обмежувати, поширюючи гендерну нерівність. Проте, українці зберегли свої звичаї та національну ідентичність, і вільне положення жінки продовжувало зберігатися у суспільній свідомості народу. Та, з втратою Гетьманщини автономії, зникла і рівноправність, особливо після підпорядкування української православної митрополії російському патріархатові, який вказував жінці, якою вона має бути дружиною [108, с. 143–144].

У 1840-1842 рр. на українських землях поширився «Звід Законів Російської імперії», який регулював правове становище жінки у сім'ї. Згідно з ним, чоловік ставав головою родини, а його дружина – підлеглою. Проте, цей закон, в основному, діяв на панівну верству суспільства, інші ж жили відповідно до звичаєвого права. Вважалося, що жінка може досягти успіху тільки будучи заміжною, у іншому ж випадку її сторонилися і обмежували у правах. Саме тому у цей період кількість шлюбів значно зросла. Наречений і наречена мали право одружитися лише через взаємну згоду та благословення батьків. Якщо ж у сім'ї через певні умови головною була жінка, то їх висміювали та засуджували. Позитивною стороною цього закону було те, що він не заперечував права на власність та спадок, що мало зустрічалося у Європі [100].

У 70-ті рр. XIX ст. на Західну Україну приходить потужна хвиля фемінізму. У 1884 році було засновано перше жіноче товариство у Станіславі та товариство О. Доброграєвої у Києві, що знаменували собою організаційне оформлення українського жіночого руху. З часом з'явилися «Жіноча громада», «Гурток українських дівчат», «Клуб русинок», «Союз українок» та ін. Ідеологами українського жіночого руху вважають Наталю Кобринську, Софію Русову, Христю Алчевську, Ольгу Кобилянську, Олену Пчілку, Лесю Українку [37, с. 144].

У Наддніпрянській Україні жінки виборювали право на освіту, у тому числі й вищу («Общество помощи высшему женскому образованию» у Харкові). У 1878 р. було засновано Вищі жіночі курси в Києві, а у 1880 – у Харкові. Згодом були засновані Київська жіноча громада, Товариство захисту працюючих жінок у Києві та Харкові. Жінки брали активну участь у культурно-освітньому русі, а також у суспільно - політичному житті [40, с. 468].

На початку XX ст. формування феміністичних концепцій в Україні відбувалось під впливом трьох основних у той час ідеологій – радикалізму, консерватизму та лібералізму. Таким чином утворилися три основні течії фемінізму – соціалістичний, соціально-християнський та ліберальний. Заснованими відповідно до християнської віри були жіночий кружок Католицького союзу, марійські організації. Активною була діяльність «Союзу українок» (з 1938 року змінили назву на «Дружина княгині Ольги»), «Жіночої громади», «Союзу українських працюючих жінок» (діяли при Українській соціалістично-радикальній партії). Однією з найвпливовіших на території України та найбільших, пропорційно до населення, у Європі було об'єднання «Союз українок», яке налічувало 60000 учасниць. Його осередком стала Галичина, а очолювала член Українського національно-демократичного об'єднання, депутат від УНДО до польського Сейму у 1928-1935 рр., –

Мілена Рудницька, жінка, яка однією з перших заговорила про Голодомор на міжнародній арені [27].

Після 1919 року, коли Україна увійшла у склад СРСР, Радянська влада ухвалила закони, які надавали жінкам свободу у різних сферах – культурі, економіці, освіті, політиці, проте на практиці це не зовсім відповідало дійсності.

1 вересня 1939 року у життя людей увірвалась війна, яка докорінно змінила життя кожного. Чоловіків призвали на війну, а жінкам довелося зайняти їх робочі місця. Окрім цього одні взяли у руки зброю та встали на захист Батьківщини, інші ж взяли аптечки та рятували життя солдатам на фронті. Є багато імен таких героїнь, та, на жаль, багато з них розчинились у вирі історії, але деякі, все ж, дійшли до нас.

Людмила Павличенко – «Леді Смерть», яка знищила щонайменше 309 німецьких солдат. Марія Боровиченко – «Марійка з Мишоловки», дівчина, яка потрапила на війну, коли їй ще не було 16 років, та все ж рятувала безліч життів, і загинула, рятуючи лейтенанта. Наталія Березинська-Шухевич – жінка, яка рятувала безліч єврейських дітей. Євдокія Завалій – дівчина, яка видавала себе за чоловіка і дослужилась до командира бригади розвідників. Вона взяла у полон німецького офіцера, сім днів зі своєю бригадою воювала в оточенні, а в одному з боїв повела солдат у атаку після загибелі командира. Правду всі дізнались після її поранення, та враховуючи її подвиги, відправили на курси, після чого вона стала єдиною жінкою-командиром бригади морської піхоти [98]. Жінки тоді воювали на рівні з чоловіками, хоробро й завзято, і помирили за близьких людей, свободу й рідну землю.

Станом на 1 січня 1945 року жінок у країні налічувалось 64% проти 36% чоловіків. Державі були необхідні робітниці, які б відновили звичний лад, тому ідеалом слугувала жінка-будівник. Зокрема, наголошувалося, що жінки є рівноправними громадянками, великою силою соціалістичного суспільства, яка бореться за післявоєнне

піднесення сільського господарства. Звеличувалася їх хоробрість, особливо «жінок - колгоспниць – Героїнь Соціалістичної Праці» [89, с. 163].

Усюди – у пресі, на плакатах, листівках можна було побачити образ ідеальної жінки, яка працює на роботі, піклується про сім'ю, виконує усі домашні обов'язки, займається спортом та слідкує за зовнішністю. І хоча жінки були освіченими, обіймали посади різних професій, стереотип «жіночих» обов'язків продовжував своє існування, що покладало на них подвійний тягар. Не останню роль виконували журнали, як «Радянська жінка», «Колгоспниця», «Селянка», через які влада формувала потрібних їй громадянок. Через політичні рубрики жінки дізнавалися останні новини, і могли залишатися свідомими й активними, ідеальних господинь створювали поради щодо прибирання дому та приготування страв, а ілюстрації з фізичними вправами, макіяжем та викрійки для одягу вказували як вони мають виглядати.

У післявоєнний період у журналах з'являлися теми, пов'язані з дітьми, як викрійки дитячого одягу, поради щодо харчування, дитячого садка, педагогічні рекомендації і т. п. Це спонукало жінок до материнства, адже після війни значно зменшилася чисельність населення.

Постійно з'являлися статті, у яких проводилася паралель між становищем американських та радянських жінок, де перших вважали пригнобленими рабіннями, а других, навпаки, успішними працівницями, новаторами, з можливістю стати керівницями підприємств та колгоспів [62, с. 84]. За рахунок такого порівняння створювався позитивний імідж Радянського Союзу, і самі жінки починали вірити у власну свободу.

Починаючи з 50-х рр. ХХ століття поряд з образом робітниці з'являється жінка-домогосподарка. Хоча вона й займається хатніми справами, та все ж має активну громадську позицію, і виконує певні

суспільні завдання, як, наприклад, бути дружинницею. У 1961 році було ухвалено указ «Про посилення боротьби з особами, які ухиляються від суспільно корисної праці і ведуть антигромадський паразитичний спосіб життя», у якому було затверджено таку професію як «домогосподарка». Проте, незаміжніх та бездітних, у разі безробіття, притягували до відповідальності [62, с. 84].

Формально, жінки були наділені всіма юридичними правами, проте створення та діяльність жіночих організацій, які не підпорядковувалися радянській владі, були заборонені. Замість них існували жіночі відділи, які уніфікували жінок та формували робітниць без особистості [37, с. 144].

Для скерування жінок у необхідному напрямку проводились різні наради та засідання. У своїх виступах одноосібницям радили: «вступайте до колгоспу, організуйте дружну роботу, підвищуйте трудову дисципліну... Наші колгоспи — це наше весілля, наше радісне життя, це наше щастя. Це наш будинок» [89, с. 167]. «Я закликаю всіх жінок, які ще не вступили до колгоспів, після цих зборів пояснити всім жінкам про користь колгоспу» [89, с. 167].

У доповідях жінки підкреслювали, що саме у Радянському Союзі мають усе необхідне для самореалізації: «Раніше жінки були забитими, не знали ніякого подвигу вперед, зараз жінки працюють на відповідальних постах, жінки депутати, жінки Герої Соціалістичної праці, про жінок можна читати в газетах і журналах» [89, с. 167]. Подібні вилонювання мали великий вплив, адже після них багато жінок долучалося до громадської роботи та соціалістичного будівництва.

Лише на початку 1980-х рр., через послаблення ідеологічного тиску, проблеми жінок, уся правда про труднощі їх повсякденного життя, почали пробиватися крізь пласт пропаганди.

Після 1991 року почався процес демократизації суспільства. У 1995 році було підписано «Пекінську декларацію й Платформу дій»,

у 2000 році «Декларацію Тисячоліття», документи Спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН з питань гендерної рівності [74]. Принцип гендерної рівності закріплений і в Конституції України. Статті 3, 21, 24, 51 присвячені темі рівності та подолання дискримінації жінок [29].

У 2005 році було прийнято закон «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Всі ці документи спрямовані на ліквідацію дискримінації за статевою ознакою. Становище жінки у суспільстві тоді покращилось, проте низка проблем залишалася невирішеною: рівень безробіття жінок був вищим за чоловічий, заробітна плата була нижчою, після декретної відпустки жінка ставала неконкурентоспроможною на ринку праці, майже кожна третя дитина виховувалась самотньою матір'ю, робота у домашньому господарстві покладала подвійний тягар, жінки не були представлені у сферах управління та бізнесу [77, с. 121–122].

У боротьбі жінок за рівноправність з чоловіками значну роль зіграв Євромайдан. Жінки долучались до найрізноманітніших діяльностей, як захисна, оборонна, доглядова, інформаційна, логістична (гарячі лінії «Євромайдан-SOS»), психологічна, медична та юридична підтримки, освітня робота («Відкритий університет» Майдану, бібліотека Майдану), волонтерська діяльність Автомайдан, «Варта в лікарні», «Варта швидкої допомоги» та ін. [65]. Жінки не тільки не боялися революції, вони на рівні з чоловіками відстоювали свободу й права усіх українців.

Утворювались жіночі угруповання, так звані «жіночі сотні», серед яких можна назвати 39-ту Жіночу сотню Самооборони, жіночу сотню 16-ї сотні Самооборони Майдану, Сестринську сотню, Жіночу сотню Запоріжжя та ін. Вони боролись не тільки за ідеї Євромайдану, а й стали відповіддю на створену нову Січ чоловіків [65].

Жіноча сотня ім. О. Кобилянської проголосила, що бореться за свободу, гідність та рівність. Вона отримала відзнаку «Гендерна

рівновага. Весна-2014» за «подолання стереотипів, просування жіночого лідерства і просування ідеї гендерної рівноваги» [65].

Можна впевнено сказати, що одним з результатів Євромайдану стало впровадження рівноправності в усі сфери суспільства.

Міністерство охорони здоров'я 21 грудня 2017 року скасувало наказ № 256, який визначав 450 професій, заборонених для жінок, що на один крок наблизило їх до рівних можливостей у сфері праці [35].

У політиці теж відбулись певні зрушення. Якщо у 2012 році жінок у Верховній Раді налічувалось 10%, то у 2019 їх уже 19%. Завдяки редакції Виборчого кодексу, яку ухвалила Верховна Рада у 2019 році, у наступному скликанні відсоток жінок має стати більше [35].

Міністерство оборони України у 2016 році розширило перелік бойових посад для жінок, які проходять військову службу, дівчат вперше почали приймати у військові ліцеї. У 2015 році до поліції однаково набирали і чоловіків, і жінок. Вже у 2017 році жінок налічувалось понад 50 тисяч. Змінилося і сприйняття свята Дня захисника Вітчизни 14 жовтня, адже захисниками стали і жінки. У 2018 році в параді до Дня Незалежності України вперше брала участь колона жінок [35].

Україна почала активно долучатися до міжнародних проєктів, спрямованих на досягнення гендерної рівності та розширенні прав і можливостей жінок. Одним з таких є «HeForShe», який був презентований у 2014 році Генеральним секретарем ООН Паном Гі Муном і Послом доброї волі Еммою Уотсон. У 2018 році до проєкту приєдналася Україна. Його презентують активісти та музиканти Лев та Дмитро Шурови, Голова офісу ООН Жінки в Україні Анастасія Дивінська, Заступник міністра зовнішніх справ України Сергій Кислиця, Арт-менеджерка Катя Тейлор. Його метою є залучення чоловіків, які прагнуть гендерної рівності. Вони влаштовують мистецькі

заходи, створюють проекти, спрямовані на досягнення рівних можливостей [99].

У 2020 році Україна за індексом гендерної рівності посідає 59 місце із 153 країн. Загальне значення індексу становить 0,721 (0,00 – нерівність, 1,00 – рівність). У сфері економіки наша країна зайняла 39 місце (0,737), освіти 26 місце (1,000), здоров'я 52 місце (0,978), можливість самореалізуватися у політиці 83 місце (0,171). Можна пишатися тим, що в Україні, у сфері освіти, панує рівноправність статей [29].

Аналізуючи становище жінок в Україні з періоду Київської Русі і до сьогодні, можна дійти висновку, що вони мали набагато більше прав і свобод, ніж у інших державах. У наш час існує ще багато невирішених питань стосовно рівності, проте з кожним роком завдяки спеціальним проектам, новим законам, діяльності організацій, що прагнуть гідного положення жінок ми, крок за кроком, наближаємося до рівноправ'я.

3.2. Княгиня Ольга та Анна Ярославна як приклад руйнації стереотипів

Діяльність княгині Ольги та Анни Ярославни є яскравим прикладом того, що жінки можуть мудро керувати державою, адже їх вклад у розвиток України та Франції був значним.

Походження та хронологія життя Ольги до сьогодні залишається не з'ясованою. Достеменно відомо лише рік смерті княгині, зафіксований літописцем, – 969. Щодо року, у якому народилася київська правителька, існує декілька версій:

1. 887 рік. Історик В. Татищев спирався на твердження, що під час хрещення в 955 р. Ользі було 68 років;

2. 893 рік. До такого висновку дійшов історик А. Шлецер. В основі його версії — повідомлення Устюзького літопису XVI ст., у якому вказувалося, що коли Ольгу в 903 р. привели до Ігоря, їй було 10 років;
3. 894 рік. У Проложному житті святої Ольги зазначалося, що княгиня померла в 969 р., у віці 75 років [95, с. 27].

Місце народження залишається невідомим, та поширеною є думка, що народилася вона у місті Пскові, в землях кривичів. У «Повісті минулих літ» йдеться про те, що у 903 р. Олег привіз наречену для Ігоря з Плескова (Псков). Однак ім'я Ольга – Хельга, може вказувати на її скандинавське походження, звідки й виникла гіпотеза, що вона була шведкою, дочкою одного з дружинників Рюрика, що був намісником у Пскові [30].

За легендою Ольга зустріла Ігоря – сина Рюрика, у майбутньому князя та її чоловіка, випадково у лісах Пскова, коли той приїхав на лови [66, с. 43].

В останні роки князювання Ігоря велась війна з деревлянами, які не хотіли платити князю велику данину. За літописними даними біля міста Іскоростеня 945 року деревляни здійснили розправу над князем Ігорем. Після смерті Ігоря правління державою перейшло до Ольги [32].

Згідно до норм давньоруського права, що дозволяли вдовам, за умови не виходити знову заміж, виконувати функції їх померлих чоловіків, княгиня Ольга стала повновладною володаркою країни [84, с. 13].

У першу чергу Ольга бажала помститися за чоловіка, адже так було заведено у ті часи. Покаранню княгиня надала «державно-ритуальний характер». Помста почалась зі сватання до неї древлянського князя Мала [84, с. 13].

Він послав до неї двадцять послів на човні. Вона радо їх зустріла, але це була пастка. Їх понесли у човні до ями, де й закопали їх живими. Це була перша помста Ольги [59, с. 33].

Після цього Ольга попросила вислати їй знатних послів: «...пришліте до мене знатних мужів, хай у великій честі піду я за вашого князя. А то не пустять мене люди київські» [59, с. 33].

Вони відправили до Києва чоловіків князівського роду, купців, бояр. Після прибуття Ольга наказала витопити для них баню. Коли деревляни милися, баню підпалили. Такою була друга помста Ольги [30].

І послала вона послів до деревлян, кажучи так: «Се вже йду я до вас. Тож зготуйте медів много коло города, де ото вбили ви мужа мойого. Хай поплачу я над гробом його і вчиню тризну мужеві моєму» [59, с. 33].

Зробили деревляни так, а сама Ольга, взявши трохи дружини, вирушила у дорогу. Прибувши на могилу чоловіка, наказала вона насипати величезний курган і чинити тризну. Після цього спитали деревляни Ольгу де посли, яких вони віправляли, на що вона відповіла: «Ідуть вслід за мною з дружиною мужа мойого» [59, с. 33]. Коли деревляни сп'яніли, вона наказала дружині сікти їх. І померло їх п'ять тисяч. Так закінчилася третя помста княгині [59, с. 33].

На думку М. М. Козлова, всі відомості, описані у «легенді про княгиню Ольгу» представляють собою не випадковий набір подій, а цілісний поминальний ритуал, характерний для давньослов'янської військової еліти X ст., який складався з трьох етапів. Кожний із цих етапів передбачав вбивство великої кількості людей, які повинні були у майбутньому стати слугами тієї людини, на честь якої створені поминальні обряди. Козлов припустив, що увесь поминальний ритуал відбувався приблизно протягом місяця після смерті князя Ігоря і головні

етапи «помсти» княгині і, отже, три головні групи поминальних обрядів припали на 3, 9 та 30 – 40 день його смерті [44].

Таким чином Ольга помстилася за чоловіка, однак це мав зробити і син. У 946 році Ольга разом з малим Святославом, рушила у столицю деревлян [30].

Військо Ольги обложило Іскоростень на цілий рік. Тоді Ольга відрядила послів з щедрою пропозицією припинити облогу в обмін на данину. Запитали тоді древляни: «Чого ти хочеш од нас? Ми раді дати і медом і хутром» [59, с.34]. Вона ж сказала їм: «Нині у вас нема ні меду, ні хутра. Лише малого я у вас прошу: дайте мені од двора по три голуби і три горобці. Бо не хочу я тяжкі данини накласти на вас, як ото муж мій, а сього прошу у вас малого» [59, с. 34].

Древляни виконали її наказ. Вони нічого не запідозрили, адже здавна у східних слов'ян було прийнято віддавати на жертву богам саме птахів. На те, гадали, їй і потрібна данина [30].

Пороздавала Ольга своїм воїнам птахів, і звеліла прив'язати до них трут, а як звечоріє, відпустити тих на волю. Голуби полетіли до своїх голубників, горобці – під стріхи і спалахнуло місто вогнем. Побігли люди з Іскоростеня, а Ольга звеліла їх схопити, а місто спалила [59, с. 35].

На думку Івана Кузича - Березовського якщо хтось вважає, що Ольга як християнка надто жорстоко обійшлася з деревлянами, то вона не нищила їх як народ, тільки їх столицю Іскоростень. Ольга помстилася за смерть свого чоловіка, як володаря держави, дбаючи про її цілість [58, с. 33].

Так і почалося князювання княгині Ольги.

Після усмирення деревлян княгиня Ольга не провадила жодних воєн. Ні Ігор, ні Олег не мали часу за війнами на внутрішні справи [32].

Надалі Ольга вирушила в подорож по розлогій імперії, поділяючи державу на адміністративні округи – погости. Місце на погост вибирали

після наради з місцевим народом. З княгинею були порадики – знавці терену й писарі, що записували, скільки хат було в даній окрузі, членів родини, землі, худоби, взагалі майна. Відповідно до тієї інформації вона з місцевими людьми й своїми помічниками накладала на кожную родину відповідний податок. Записувалось, коли й скільки мав погост зібрати та куди доставити. Назву мав від даної місцевості, річки чи озера. Керівником погосту (тіуном) Ольга назначала когось із своїх людей, а йому для утримування порядку ще й відповідну кількість озброєних людей. Так як розмір данини визначався за оцінкою маєтку, він був справедливим та викликав менше невдоволення. Між іншим, список податників, де було написано й число членів родини, був на той час і першим свого роду списком населення Руської Держави [58, с. 34].

Крім збору державних податків погости мали за завдання дбати про лад і порядок в окрузі (поліційна й судова функція) та доводити до відома центральному урядові в Києві про всі справи й події в окрузі, важливі з державного погляду (функція політична) [58, с. 34].

Княгиня Ольга налагодила промисловий відлов хутрових звірів і визначила території, які мали постачати державі хутро. Підлеглі племена також сплачували данину хутром, адже цей товар Київської Русі користувався неабияким попитом з боку інших держав [32].

Важливою подією, пов'язаною з Ольгою, стало її хрещення, за що православна церква визнала княгиню святою. Проте, достовірно не відомо ні часу, ні місця даної події. За «Повістю минулих літ» подорож Ольги у Константинополь, а також хрещення її патріархом відбулися 6463 роком від сотворіння світу, що відповідає (за вересневого року) часу від 1 вересня 954 – 31 серпня 955 р. [34, с. 31].

Коли княгиня прибула до Константинополя, там її зустрів імператор Констянтин Багрянородний, який відразу закохався у неї і вирішив одружитись. Ольга відкрито не відмовила йому, а вирішила перехитрити, поставивши за умову, що перед одруженням вона має

стати християнкою, та охрестити її має сам імператор. Так і сталося: «І було наречено її в хрещенні ім'ям Олена, як ото й колишню цесарицю, матір великого Костянтина» [59, с. 36]. Після цього він вже не міг взяти Ольгу за дружину, адже став її хрещеним батьком [59, с. 36].

Але історичні факти обросли вигаданими деталями. Найімовірніше, літописець злив дві подорожі Ольги до столиці Візантії – в 946 і 953/54 рр. Представницьке посольство влітку 946 р. відповідно до попередньої домовленості прибуло в Суду – Константинопольську гавань і простояло там близько двох місяців, перш ніж було прийнято [84, с. 16–17]. Згодом Ольга, приймаючи візантійське посольство в Києві, відповіла на цю образу: «Якщо ти, отож, так само постоїш у мене в Почайні, як і я в Суду, – то тоді я тобі дам» [59, с. 37].

Переговори княгині з візантійським імператором, центральним питанням яких було, мабуть, зміцнення торговельно-економічних відносин виявилися невдалими адже Ольга швидко поїхала. Незадоволений зустріччю в 946 р., Костянтин вдруге запросив її в 953/54 р. в силу крайньої необхідності посилити візантійську армію за рахунок її армії. Ольга прийняла запрошення імператора і відправилася знову в Константинополь з твердим наміром здійснити поставлені раніше завдання [84, с. 16 – 17].

Щодо сватання імператора до княгині, то Костянтин Багрянородний був одружений і зустрічав Ольгу зі своєю дружиною Оленою [66, с. 44]. Тому, найімовірніше, княгиня вела переговори з приводу шлюбу однієї з принцес імператорського будинку з молодим Святославом, що було неможливим через варварське вірування. Приймаючи християнство, Ольга передбачала зробити його державною релігією, але, відчуваючи, що прийняття хрещення з рук греків може поставити Русь в політичну залежність від Візантії, направила всі зусилля на встановлення рівноправних, взаємно вигідних відносин з імперією. Об'єктом переговорів були також питання, пов'язані

з реалізацією союзного договору 944 р. і зміною його умов, несприятливих для руських купців. Таким чином, друга поїздка княгині Ольги в Константинополь завершилася успішно [84, с. 18].

У 959 р Ольга відправила посольство в Німецьку імперію для переговорів з войовничим Оттоном I. Це була звичайна місія «миру і дружби» для встановлення між державами взаємно вигідних відносин, які припускали постійний обмін посольствами, пропуск купецьких обозів для торгівлі, в тому числі транзитної [84, с. 19].

Також Ольга звернулась з проханням прислати на Русь католицького єпископа і священників, та їх місія на Русі виявилася невдалою. Оттон справді направив єпископа Адальберта, той прибув до Києва 961 р., але вже за рік, не досягши помітних успіхів, повернувся додому [72, с. 420].

У 961 р. воєвода Свинельд руками Святослава силою усуває Ольгу від влади [58, с. 39].

Старіюча княгиня продовжувала займатися держаними справами, поки її син був зайнятий військовою діяльністю. Займалася вихованням онука – Володимира особисто, намагаючись передати йому все те, що не прийняв її син. Незважаючи ні на що, коли Святослав дізнався, що його матір тяжко хвора, то вирушив до неї [84, с. 20].

Померла Велика київська княгиня Ольга 11 (25) липня 969 року. Князь Святослав поховав матір за християнським звичаєм у київському храмі святого Миколая, що на Аскольдовій могилі. Тіло княгині перепоховали, але місце нікому не відоме [32].

Велика київська княгиня Ольга відзначилася своєю будівельною діяльністю. Зокрема, по смерті Ігоря вона будує церкву св. Софії. Та княгиня будувала не лише церкви, а й міста як Ольжичі й Псков, що постали з погостів. У Вишгороді побудувала літню резиденцію, та й саме місто добре укріпила, бо там, у церкві вмістила чудотворний образ Пресвятої Богородиці [58, с. 55–56].

У час, коли війна була головним засобом вирішення політичних суперечок, княгиня Ольга боролась за міжнародне визнання без застосування сили, і тому не воювала ні з однією із сусідніх держав.

Анна Ярославна – українка, що була королевою Франції й змінила життя Європи XI століття. Саме з її легкої руки почнеться розвиток та культурне піднесення могутньої європейської держави.

Зараз немає жодних певних свідчень, які б вказували рік народження Анни, але більшість біографів вказують час між 1024 і 1032 рр. [61, с. 24].

Анна була дочкою Ярослава Мудрого та дочки шведського короля Олафа Шетконунга (Скотконунга) – Інгігерди [61, с. 22–23].

Про шлюби дочок Ярослава Мудрого було відомо у всій Європі, – Єлизавета правила у Норвегії (у другому заміжжі – Данії), Анастасія ж була королевою Угорщини. Французький король Генріх I вирішив взяти у дружини Анну, котра дитинство провела в атмосфері культурного розквіту Київської держави. При княжому дворі вона отримала освіту, вивчаючи різні предмети, зокрема, історію, іноземні мови, математику, малювання. Анна уміла вільно читати кількома мовами, зокрема старослов'янською, грецькою, писала кирилицею і глаголицею, у той час, коли не кожен європейський дворянин знав грамоту, не кажучи вже про їх дочок і дружин [83].

Ще з ранніх літ вона відрізнялася наполегливістю і силою характеру. Анна вміла фехтувати не гірше братів, впевнено триматися в сідлі, їздила на полювання кожного сезону [9].

Шлюб відбувся 19 травня 1051 р. у кафедральному соборі в Реймсі [24].

Анна Ярославна відмовилась присягати на латинській Біблії і принесла клятву на слов'янському Євангелії, на якому присягали всі наступні королі Франції [83].

У чужій країні Анні спочатку було нелегко – мова, віра, звичаї, все було іншим. Рідну православну віру їй довелось змінити на католицьку, – віру своїх підданих, тому вона почала називати себе Агнесою – на ім'я католицької святої [9].

Різкий контраст, у порівнянні з батьком Анни, складав її чоловік, адже Генріх I був неписьменним й на документах, де Анна ставила свій кириличний підпис, він залишав лише хрестик [61, с.43].

Однак в таких нелегких умовах Анна вистояла – молода королева, розташувала до себе двір. Саме вона навчила французький двір читати і писати ще в XI столітті. Вона познайомила французів з лазнею і призвичаїла їх під час приймання їжі використовувати столові прибори. Піддані чужої для неї Франції обожнювали Анну за неабиякий розум, мудрість, її доброту, терплячість, і називали її Рудою Агнесою [9].

Незабаром Анна Ярославна стала співправителькою Генріха I, мудрим державним діячем і єдиною жінкою середньовічної Європи, яка листувалася з самим Папою Римським [9]. У 1052 р. королева Анна народила Генріху спадкоємця, якому, порушивши католицькі традиції, дала православне грецьке ім'я – Філіп. Завдяки їй це ім'я буде широко застосовуватися у Франції і деякі наступні королі будуть носити його. Невдовзі народилися ще два сини – Роберт і Гуго, та дочка Емма [9].

Королева Анна навчила своїх дітей грамоті, мов, арифметики, історії. Майбутній король Франції Філіп I став найосвіченішим монархом свого часу [83].

Середній син Роберт пішов з життя підлітком, а молодший Гуго став одним з найбільших землевласників, а згодом здобув славу в хрестових походах і отримав прізвисько «Великий». Дочка Анни і Генріха I Едігна – шанована свята католицької церкви [9].

Про зростання авторитету Анни у французькому суспільстві свідчить і те, що їй було надано право ставити підпис на документах державної ваги. Її чіткі букви стоять поруч з хрестами неписьменних

королівських чиновників, придворних і самого короля – Генріха I [84, с. 24].

Зокрема, на багатьох державних актах того часу, особливо грамотах, що дарують пільги або вотчини монастирям і церквам, поруч з королівським підписом значилося наступне: «За згодою дружини моєї Анни», «У присутності королеви Анни» [9].

23 травня 1059 р. Філіп I, у віці дев'яти років, був коронований в Реймсі і став французьким королем. Через рік Генріх раптово помер від серцевого нападу. Заповітом король призначив Анну Ярославну опікункою сина [9].

Втім, залишаючись королевою і ставши регентшою, офіційне опікунство вона, за тогочасним звичаєм, не могла отримати, адже опікуном міг бути тільки чоловік, яким і став чоловік сестри Генріха I граф Фландрський Бодуен. Проте, Анна стала неофіційною опікункою, і разом з Філіпом I підписувала державні документи, які збереглися й донині [83].

Вона організовувала при дворі різні асамблеї на які запрошувала своїх васалів і сусідів, намагаючись налаштувати мир, адже Філіп був на той час ще дуже молодим, щоб брати участь у військових походах [9].

Втомившись від політичного життя і постійних придворних інтриг, Анна після смерті чоловіка переселилася в невеликий замок Санліс, звідки й наглядала за молодим королем. Біля замку королева побудувала церкву і монастир св. Вінсента [9].

1062 р. граф Рауль де Крепі-і-Валуа, котрий раніше очолював феодалну опозицію до чоловіка Анни, взяв її у дружини [51].

У цей час Анна Ярославна зберігала дружні відносини з сином-королем і супроводжувала його в поїздках разом з новим чоловіком. Тоді вона ще активніше долучилася до справ політичного управління: серед документів, які висвітлюють її діяльність, чимало даних монастирям, хартій, під якими ім'я її стоїть або поруч з ім'ям сина (Філіп

і королева, мати його), або самостійно (Анна, мати короля Філіпа) [84, с. 25].

У 1074 році чоловік Анни помер, і вона вирішила повернутися до двору сина [9].

Філіпу I було тоді вже 14 років, і за династичними законами Франції він мав право вибрати собі опікуна, разом з яким мав підписувати державні документи. На опікуна Філіп обрав свою матір і на документах стоять його підпис і Анни як спів-регентши. Це тривало до 1075 р., коли Філіп I став повнолітнім [58, с. 164–165].

Остання грамота, підписана вже немолодою екс-королевою Анною, датується тим же роком.

Деякі дослідники історії Франції XI ст. схильні вважати, що в кінці життя Анна Ярославна повернулася на Русь і, проживши на Батьківщині кілька років, померла там. Однак літописи про це мовчать. Можливо, Анна їздила в Київ і повернулася назад до Франції. У XVII ст. один монах абатства Вілльє відшукав могилу, як він вважав, «королеви Анни». Гробниця над могилою нібито відтворювала герб Анни: лілії і відкриті ворота фортеці, увінчані короною. Дослідники пов'язали зображення на гербі з київськими Золотими воротами [84, с. 25].

А на надгробку був напис: «Тут лежить пані Анна, вдова короля Генріха» [51].

Отже, княгиня Ольга та Анна Ярославна проявили силу та розум у скрутну хвилину. Підсумовуючи долі цих двох жінок, можна з упевненістю стверджувати, що тоді, коли на їх шляху зустрілись перешкоди, і ніхто не чекав від них великих вчинків, вони, наперекір усім, проявили силу та стійкість характеру. Ольга та Анна не лише не розгубились, вони взяли відповідальність за родину, народ, державу на свої плечі, і правили мудро, намагаючись наладити мир на землі. Тому не дивно, що час їх царювання є часом підйому та процвітання їх країн.

ВИСНОВКИ

У добу Відродження та Нового часу, завдяки ідеям гуманізму і лібералізму відповідно, філософи почали висловлювати ідею рівності статей. Т. Мор, Т. Кампанелла, Ш. Фур'є, Вольтер, Дідро та Монтеск'є у своїх роботах виражали повагу до жінок та вважали гендерну рівність запорукою успішної держави. На практиці, ці ідеї дуже повільно приймалися суспільством, проте були певні зрушення у даній темі. Наприклад, жінки Відродження мали право на освіту, а доба Нового часу наділила їх свободою, хоча і відмінною від чоловічої, визнавалася їх влада, – оскільки в підпорядкуванні у них знаходяться діти і їх вплив позначається на чоловіках. У ХІХ столітті з'являється термін «фемінізм» і боротьба за рівність набуває нового змісту – тепер це не лише поодинокі виступи за свої права, – це феміністичний рух зі своїми ідеями, принципами, теорією.

Усього рух ХІХ – початку ХХІ ст. поділяється на три хвилі. Перша почалася суфражистським рухом, який боровся за виборче право для жінок. Друга боролася за правову і соціальну рівність для жінок. Третя була продовженням другої хвилі, і її результатом став перехід до егалітарної концепції, яка не заперечуючи відмінностей між статями ставить їх на один соціальний рівень.

В Україні до підпорядкування Гетьманщини Російською імперією у ХVІІІ столітті жінки мали більше прав, ніж у інших країнах Європи. Вони мали право на майно, землю (материзну), освіту, могли виконувати соціальні функції чоловіків. Українки ХV–ХVІІ ст. володіли зброєю, їздили на конях, деякі відправлялися на війну. У ХVІІІ ст., з поширенням «Зводу Законів Російської імперії», чоловік ставав головою родини, а його дружина – підлеглою. У період СРСР жінкам почали надавати права у різних сферах, особливо роботи. Однак, на них покладали подвійний тягар, адже домашні обов'язки ніхто не відмінював.

На сучасному етапі становище жінки у суспільстві наближається до рівноправного з чоловіками. Велику роль у розвитку цього процесу зіграв Євромайдан, після якого почали з'являтися нові закони, проєкти, які розширили можливості жінок.

Поняття «гендер» з'являється у ХХ ст. і наразі має безліч визначень, але найпопулярнішим є те, що це стать в комплексі з соціальними та культурними ролями. Через соціальні очікування виникають гендерні стереотипи, які нав'язують кожній статі певну модель поведінки.

Гендерні стереотипи – це усталені уявлення про норми поведінки чоловіків і жінок. Вони залежать від національності, культури певної країни, епохи і піддаються змінам в міру того, як змінюються соціальні уявлення та норми. Проте, вони залишаються схожими, несучи основні ідеї крізь час. Аналізуючи стереотипи, можна виділити такі особливості, як стабільність, нормативність, єдність уявлень, емоційно-оцінний характер.

У кожному столітті є плеяда жінок, які своїми діями та знаннями руйнували стереотипи.

Єлизавета I Тюдор – королева, «заміжня за своєю країною». Час її правління називають «золотим століттям Англії», що пов'язано з розквітом культури, виходом країни на світову арену. З ім'ям Єлизавети пов'язане утвердженням англіканської церкви, перемога над іспанською «Непереможною армадою».

Маргарет Тетчер – перша жінка прем'єр-міністр Великобританії, та перша жінка у Європі, яка зайняла таку посаду. Її прем'єрство стало найдовшим у ХХ ст. Своєю безжальною політикою вона вивела країну з кризи, проте втратила найголовніше – довіру людей.

Княгиня Ольга – правителька Київської Русі, дружина князя Ігоря, жінка, що першою прийняла християнство. За роки влади вона поділила територію країни на погости, першою зробила перепис населення та

встановила розмір податків, прийнятний для народу. Хоча Ольга й відома помстою деревлянам, після цього вона більше не воювала та намагалася налагодити мирні відносини з іншими державами.

Анна Ярославна – королева Франції, дочка Ярослава Мудрого. Вона славилася своєю мудрістю та освіченістю. За її правління навчила французів грамоті та манерам.

Жермена де Сталь – письменниця, особистий ворог Наполеона Бонапарта. До неї прислухалися і поважали її думки письменники, філософи та інші впливові люди того часу. Своїми творами Жермена заклала принципи романтизму у французькій літературі.

Олександра Екстер – «амазонка авангарду», яка заклала основи стилю ар-деко, реформувала сценографію рухливими багатоярусними конструкціями, оновила театральні костюми та одна з перших почала використовувати боді-арт на обличчях акторів.

Марія Склодовська-Кюрі – науковець, перша жінка, яка отримала Нобелівську премію та перша людина, що отримала цю премію двічі. Завдяки її любові до науки та самопожертві були відкриті радіоактивність, полоній, радій та альфа-, бета-, і гамма-промені.

Розалінд Франклін – жінка, що отримувала зображення ДНК шляхом дифракції рентгенівських променів, які були найчіткішими у світі. У своїх дослідженнях вона перша виявила, що ДНК буває двох форм «А» і «Б». Розалінд відкрила структуру ДНК, та через її колег вона не отримала визнання.

Гендерні стереотипи настільки укорінилися у розумах людей, що ми не помічаємо, як кожного дня жінки руйнують їх.

Проведене дослідження не претендує на наукову вичерпність та не розкриває всіх проблем розвитку жіночого руху. У зв'язку з цим, можливе подальше продовження пошукової роботи в розкритті таких

аспектів як роль жінки в Ісламі, положення жінки в арабських країнах, роль релігії у формуванні соціального статусу жінки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Elizabeth I. *The Royal Family*. URL: <https://www.royal.uk/elizabeth-i>.
2. Lamb V. M. *The 1950's and the 1960's and the American Woman: the transition from the «housewife» to the feminist*. Toulon-Var: UFR Lettres et Sciences Humaines, 2011. 106 с.
3. Obituary: Margaret Thatcher. *BBS*. 2013. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-politics-10364876>.
4. Rosalind Franklin Biography. *Biography*. 2014. URL: <https://www.biography.com/scientist/rosalind-franklin>
5. Абубикирова Н. И. Что такое «гендер». *Общественные науки и современность*. 1996. № 6. С. 123–125.
6. Акатов А. А., Коряковский Ю. С. Интересные факты об атоме и радиации. Москва: Общественный Совет «Росатома», 2009. 28 с.
7. Андрусів С., Борисенко В., Головащенко М., Кривоший О. *Українки в історії*. Київ: Либідь, 2004. 328 с.
8. Аніщук Н. В. Вплив християнської традиції на формування права Київської Русі: гендерний аналіз. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр.* Одеса: Фенікс, 2012. Вип. 45. С.334–342. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/1139/Anischuk.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
9. Анна Ярославна – королева Франції, самая влиятельная женщина Европы XI века. *Города и области Украины*. URL: <http://ukrainian.su/obschaya-istoriya/anna-yaroslavna-koroleva-frantsii-samaya-vliyatel'naya-zhenschina-evropyi-xi-veka/vse-stranitsyi>.
10. Антонова Т. К. Эволюция гендерной теории и ее отражение в педагогической научной мысли. Актуальные задачи педагогики:

- материалы Междунар. науч. конф. (г. Чита, декабрь 2011 г.). 2011. С. 7–10.
11. Безрукова А. А. Европейская социально-философская мысль о положении женщины в обществе до начала XX века. *Вестник Майкопского государственного технологического университета*. 2010. №4. С. 1–10. URL: <http://lib.mkgtu.ru/images/stories/journal-vmgtu/2010-04/027.pdf>
  12. Безсмертний-Анзіміров А. Олександра Екстер (Григорович). *Україна Incognita*. 2017. URL: [http://incognita.day.kiev.ua/oleksandra-ekster-\(grigorovich\).html](http://incognita.day.kiev.ua/oleksandra-ekster-(grigorovich).html)
  13. Бердяев Н. О назначении человека. Опыт парадоксальной этики. Париж: «Современные записки», 1931. 320 с.
  14. Биография Жермены де Сталь. *Международный культурный портал Эксперимент*. 2018. URL: <http://md-eksperiment.org/post/20181016-biografiya-zhermeny-de-stal>.
  15. Бовкун Н. Художница Олександра Екстер – вітчизняна «амазонка» авангарду. *Styleinsider*. 2015. URL: <http://styleinsider.com.ua/2015/05/hudozhnitsya-oleksandra-ekster-vitchiznyana-amazonka-avangardu/>
  16. Богданова И. Ф. Женщины в науке: вчера, сегодня. *Социс*. 2004. №1. С. 103–112.
  17. Вагман И. Я. 100 знаменитых тиранов. *Фолио*. 2003. URL: <https://biography.wikireading.ru/138514>.
  18. Васильченко О. П. Гендерна рівність в Україні. *Вісник Академії митної служби України*. 2014. № 2. С. 46–53. (Сер.: Право).
  19. Вежбовська Л. Р. Український авангардизм у пошуку сакральних форм сучасності. *Питання культурології*. 2014. №30. С. 175–183.
  20. Взаимоотношение полов в искусстве эпохи Возрождения. URL: <http://www.education.gender-az.org/Files/4.15.5.ru.pdf>

21. Взаимоотношение полов в культуре Нового времени. URL: <http://education.gender-az.org/Files/4.5.8rus.pdf>
22. Виноградова Т. История науки: версия феминизма. *Высшее образование в России*. 2001. №6. С. 112–123.
23. Вілкова О. Ю. Конструктивні та деструктивні функції гендерних стереотипів: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук: спец. 22.00.04. Київ, 2005. 12 с.
24. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. 649 с. URL: <http://izbornyk.org.ua/dynasty/dyn26.htm>
25. Ворона М. В. Гендерні стереотипи: сутність, функції, наслідки. *Статистика України*. 2010. №4. С. 71–74.
26. Ворошилова О. Н. Феминистские концепции женщины. *Теория и практика общественного развития*. 2008. №1. С. 143–147.
27. Гавришко М. Галицькі феміністки 1930-х: нацистське «Кухня-Церква-Діти» не для нас. Історична правда. 2010. URL: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2010/12/29/11244/>.
28. Ганзицька Т. С. Історіографічний аналіз місця та ролі жінки в суспільстві. *Держава та регіони*. 2014. № 4. С. 5–10. (Сер.: Право).
29. Гендерна політика. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. 2020. URL: <https://dduvs.in.ua/ngp/>.
30. Герей В. Кривава помста княгині Ольги. *На скрижалях*. 2017. URL: http://na-skryzhalyah.blogspot.com/2017/02/blog-post_28.html.
31. Главацька О. Л. Статеворольові стереотипи як соціокультурна основа гендерної соціалізації молоді в сучасній сім'ї. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

- Педагогічні науки. 2014. № 4. С. 104–115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vlup_2014_4_15
32. Гнатюк О. Княгиня Ольга – золота сторінка нашої історії. *Відкривай Україну*. URL: <http://www.discoverukraine.com.ua/knyaginya-olga-zolota-storinka-nasho%D1%97-istori%D1%97/>.
33. Горбачов Д. Гопашно-шароварна культура як джерело світового авангарду. Львів: Центр гуманітарних досліджень; Київ: Смолоскип, 2008. 96 с.
34. Гордієнко Д. Княгиня Ольга: дискусія навколо хрещення. *Софія Київська: Візантія. Русь. Україна*. 2011. 2011. С. 30–47.
35. Гриценко Г. П'ять років після Євромайдану: феміністичні підсумки 2014–2019 років. *Гендер в деталях*. 2019. URL: https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/p-yat-rokiv-pislya-evromaydanu-feministichni-pidsumki-2014-2019-rokiv-1341304.html#_ftn2.
36. Гриценко-Веселовська О. В. Суфражизм як шлях забезпечення гендерної рівності у сфері виборчих прав жінок. *Актуальні проблеми політики*. 2014. №51. С. 477–484.
37. Гришко В., Лівчук С. Історичні передумови формування гендерної нерівності у суспільстві. *Підприємство, господарство і право*. 2019. №2. С. 141–145.
38. Женщина в эпоху Ренессанса. *Статус женщины в обществе*. 2010. URL: <http://www.femme-status.ru/уероха-vozrozhdeniya/zhenshhina-v-уероху-renessansa>
39. Журавель Н. А. Католическая фракция и политическая борьба при дворе Елизаветы I Тюдор (1579–1583). *Труды Исторического факультета Санкт-Петербургского университета*. 2011. С. 189–219.

- 40.Задорожна О. С. Жінка в літературі і феміністичний рух в *Мова і культура*. 2014. Вип. 17, т. 1. С. 466–470.
- 41.Заїка А. А. Гендерна рівність як принцип правового статусу. *Науковий вісник УжНУ*. 2016. №41. С. 65–70. (Сер.: Право).
- 42.Кампанелла Т. Город солнца. Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1947. 168 с.
- 43.Коваленко Г. Олександра Екстер та її студія (Київ, 1918). *Бібліотека українського мистецтва*. 2005. URL: <http://uartlib.org/oleksandra-ekster-ta-yiyi-studiya-kiyiv-1918/>
- 44.Козлов М. М. Легенда про помсту княгині Ольги: факти проти міфів. Наукові праці. Політичні науки: науково-методичний журнал. Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2002. Вип. 10, т. 23. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/politics/2002/23-10-17.pdf>
- 45.Колесников М. М. Александра Экстер. От импрессионизма к конструктивизму: кат. выст. Москва: Советский художник, 1988. 103 с.
- 46.Коноплева Н. А. Словарь гендерных терминов. URL:<http://www.owl.ru/gender/042.htm>.
- 47.Конціцка Г. Концепція «жіночоцентризму» як теоретична основа «другої хвилі» фемінізму. *Гілея: науковий вісник*. 2016. №114. С. 319–322.
- 48.Королева Т. А. Женское движение: генезис и эволюция. *Вестник Томского государственного университета*. 2013. №368. С. 44–50.
- 49.Королева Т. А. Феминизм как идейно-политический феномен. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена*. 2010. №126. С. 311–319.
- 50.Корочкин Л. И., Фридман С. А. Пионер молекулярной биологии. Памяти Розалин Франклин. *Природа*. 2004. URL:

http://vivovoco.astronet.ru/VV/JOURNAL/NATURE/08_04/ROSALIND.HTM

51. Котляр М. Ф. Анна Ярославна. Енциклопедія історії України/ ред. В. А. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2003. Т. 1. 688 с. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Anna_Y
52. Кочемировская Е. 50 знаменитых больных. *Фолио*. 2004. URL: <https://biography.wikireading.ru/191762>. (дата звернення: 15.10.2020)
53. Кравець В. Становище української жінки та жіночої освіти в період з IX по XVII століття. *Українознавчий альманах*. 2011. №6. С. 33 – 38.
54. Кривенко С. Розалінда Франклін – жінка, без якої світ би не дізнався про ДНК. *ZBRUC*. 2013. URL: <https://zbruc.eu/node/10732>. (дата звернення: 15.10.2020)
55. Крыкова И. В. Суфражизм как политическое направление феминизма. *Аналитика культурологии*. 2009. №1. – URL: http://analiculturolog.ru/journal/archive/item/372-article_28-5.html
56. Крыкова И. В. Феминизм: происхождение понятия и его трактования в современной науке. *Аналитика культурологии*. 2008. №2. URL: http://analiculturolog.ru/journal/archive/item/481-article_14-3.html
57. Крыкова И. В. Феминистское движение «Первой волны»: особенности идеологии и организации. *Вестник Тамбовского университета*. 2009. №7. С. 151–158. (Сер.: Гуманитарные науки)
58. Кузич-Березовський І. Жінка і держава. Воррен, 1970. 291 с.
59. Літопис руський / Пер. з давньоруської, передмова Л. Є. Махновця. Київ: Дніпро, 1989. 591 с.

60. Луканина О. Н. Проблема «женского» в философии эпохи Просвещения. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2010. №2. С. 70–73.
61. Луняк Є. Анна Руська – королева Франції в світлі історичних джерел. Київ–Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2010. 113 с.
62. М'якоход Л. О. Образ жінки періоду хрущовської «відлиги» на сторінках журналу «Радянська жінка». *Наука. Релігія. Суспільство*. 2011. № 2. С. 83–87
63. Маргарет Тэтчер. *Вокруг ТВ*. URL: https://www.vokrug.tv/person/show/margaret_tetcher/
64. Мария Кюри. *ThePerson*. URL: <https://theperson.pro/mariya-kyuri/>
65. Марценюк Т. О. Гендерна соціологія Майдану: роль жінок у протестах. Постсоціалістичні суспільства: різноманіття соціальних змін: матеріали Сьомих Міжнародних соціологічних читань пам'яті Н.В. Паніної та Т.І. Заславської. К.: Інститут соціології НАН України, 2014. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/3511/Martseniuk_Genderna_sotsiolohiia_Maidanu.pdf?sequence=1&isAllowed=y
66. Мацьків Т. Чи княгиня Ольга справді прийняла християнство в Царгороді. *Український історик*. 1989. № 01–03. С. 43–49
67. Мельник Н. А. Жизнь и деятельность Марии Кюри и ее вклад в развитие ядерной медицины. *Вестник Кольского научного центра РАН*. 2017. №4. С. 98–112.
68. Миронович Н. Ю. Религиозные реформы Елизаветы Тюдор в контексте формирования национального сознания англичан. *Манускрипт*. 2017. №3. С. 98–101.
69. Михеев Д. В. Иностраные каперы в испанской политике Елизаветы Тюдор (1568–1572). *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*. 2011. С. 53–57.

70. Михеев Д. В. Проблема безопасности морского сообщения и англо-испанский союз в первые годы правления Елизаветы Тюдор (1558–1562 гг.). *Вестник Псковского государственного университета*. 2011. С. 20–26. (Сер.: Социально-гуманитарные науки)
71. Мур Ч. Маргарет Тэтчер: портрет незнакомки. *Tatler*. 2013. URL: <https://www.tatler.ru/heroes/margaret-tetcher-portret-neznakomki>.
72. Наливайко С. Етнічна історія давньої України. Київ: Євшан-зілля, 2007. 622 с.
73. Незамутдинова М. Х. Политика тэтчеризма и ее влияние на британскую прессу (на примере газеты «Таймс»). *Социум и власть*. 2010. №1. С. 44–48.
74. Омельченко Т. В. Актуальні питання гендерної політики: досвід країн світу у відчизняному контексті. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2010. № 17. С. 337–344. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2010_17_33
75. Опимах И. В. Розалинд Франклин – леди ДНК. *Медицинские технологии. Оценка и выбор*. 2013. №2. С. 89–93.
76. Перегудов С. П. Тэтчер и тэтчеризм. Москва: Наука, 1996. 235 с. URL: https://royallib.com/book/peregudov_sp/tetcher_i_tetcherizm.html
77. Петреченко С. Права жінок у ХХІ столітті: історико-правовий аспект. *Вісник Львівського університету*. 2014. Вип. 60. С. 117–124. (Сер.: Юридична)
78. Пейтиев В. И. Жермена де Сталь как социолог литературы и политик-публицист. *Ярославский педагогический вестник*. 2016. №1. С. 265–267.
79. Полутова М. А. Методологические подходы зарубежных ученых к теории феминизма: истоки, этапы развития, основные

- направления. *Вестник Забайкальского государственного университета*. 2013. №11. С. 66–79.
80. Попкова Л., Жидкова Е. Феминизм или история борьбы женщин за права человека. *Feminisn'ts*. URL: <https://www.feminisnts.info/2641.html>.
81. Порецкова Е. А. Маргарет Тэтчер и Джон Мейджор: битва за власть. *Известия Саратовского университета*. 2012. №4. С. 72–76. (Сер.: История. Международные отношения).
82. Потехина Е. А. Эволюция гендерных образов в философско-антропологической мысли Нового времени. *Вестник Ленинградского государственного университета им. А.С. Пушкина*. 2017. С. 275–285.
83. Придибайло О. Королева Франції Анна Ярославна. Україна – це ми. URL: <https://we.org.ua/legendarni-ukrayintsi/koroleva-frantsiyi-anna-yaroslavna/>.
84. Пушкарева Н. Л. Женщины Древней Руси. Москва: Мысль, 1989. 286 с.
85. Рахшмир П. Ю. Маргарет Тэтчер и американский. *Вестник Пермского университета*. 2012. №2. С. 61–69. (Сер.: История).
86. Русская Правда (пространная редакция). Институт русской литературы (Пушкинский Дом) РАН. URL: <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4947>.
87. Рябова Т. Б. Гендерные стереотипы и гендерная стереотипизация: методологические подходы. *Женщина в российском обществе*. 2001. №3. С. 3–12.
88. Святненко І. О. Гендерна культура фемінізму в соціологічному дискурсі. *Грані*. 2016. №139. С. 58–64.
89. Смольницька М. Жінка в радянському суспільстві: офіційний образ і реальна практика. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*. 2011. Вип. 16. С. 162–174

90. Смоляр Л. О. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні. Одеса: АстроПринт, 1999. 442 с.
91. Сталь Анна. *Biblioman*. URL: <http://biblioman.org/authors/stal/>.
92. Сталь Ж. О литературе, рассмотренной в связи с общественными установлениями / Вступ. Статья А. А. Аникста; Пер. с франц. В.А. Мильчиной. Москва: Искусство, 1989. 476 с.
93. Сталь, Анна Луиза Жермена. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона: в 86 т. (82 т. и 4 доп.)*. СПб., 1890–1907. URL: <https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%AD%D0%A1%D0%91%D0%95/%D0%A1%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%8C,%D0%90%D0%BD%D0%B0-%D0%9B%D1%83%D0%B8%D0%B7%D0%B0-%D0%96%D0%B5%D1%80%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B0>
94. Сталь, Жермена. *Энциклопедия «Кругосвет»*. URL: http://www.krugosvet.ru/enc/kultura_i_obrazovanie/literatura/STAL_ZHERMENA.html.
95. Стельникович С. Княгиня Ольга. *Історія України*. 2014. № 10. С. 27–28
96. Столярчук Н. Український кубофутуризм: екстерівський варіант. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Філософські науки*. 2014. №18. С. 134–140.
97. Стрільчук А. В. Ідейні засади західного фемінізму «другої хвилі» (друга половина 1960-х – 1980-ті рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. №41. С. 145–148.
98. У войны не женское лицо: пять украинок-героинь Второй мировой войны. *АРГУМЕНТЫ И ФАКТЫ AIF.UA*. 2019. URL: <https://aif.ua/society/people/u-voyny-ne-zhenskoe-lico-pyat-ukrainok-geroin-vtoroy-mirovoy-voyny>.

99. Україна приєднується до глобального руху солідарності #HeForShe. *MMR Lab.* 2018. URL: https://mmr.ua/show/heforshe_ukrayina_priyednuyetysya_do_globalynogo_ruhu_solidarnosti.
100. Унтілова А. В., Шарова Т.П. Українська жінка в системі шлюбно-сімейних відносин другої половини XIX – початку XX ст. Історіосфера: матер. наук. конф., м. Одеса, 6-7 квітня 2018 р. Одеса: ПНПУ імені К. Д. Ушинського, 2018. С. 122–126. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/580/1/%D0%A3%D0%BD%D1%82%D1%96%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%90.pdf>
101. Устав князя Владимира Святославовича о церковных судах. URL: <http://f-ipsub.udsu.ru/files/assets/2.%20%D0%A3%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%92%20%D0%9A%D0%9D%D0%AF%D0%97%D0%AF%20%D0%92%D0%9B%D0%90%D0%94%D0%98%D0%9C%D0%98%D0%A0%D0%90%20%D0%A1%D0%92%D0%AF%D0%A2%D0%9E%D0%A1%D0%9B%D0%90%D0%92%D0%9E%D0%92%D0%98%D0%A7%D0%90%20%D0%9E%20%D0%A6%D0%95%D0%A0%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%9D%D0%AB%D0%A5%20%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%90%D0%A5.doc>
102. Устав князя Ярослава о церковных судах. URL: <http://f-ipsub.udsu.ru/files/assets/3.%20%D0%A3%D0%A1%D0%A2%D0%90%D0%92%20%D0%9A%D0%9D%D0%AF%D0%97%D0%AF%20%D0%AF%D0%A0%D0%9E%D0%A1%D0%9B%D0%90%D0%92%D0%90%20%D0%9E%20%D0%A6%D0%95%D0%A0%D0%9A%D0%9E%D0%92%D0%9D%D0%AB%D0%A5%20%D0%A1%D0%A3%D0%94%D0%90%D0%A5.doc>
103. Феминизм и его направления. *Livejournal.* 2013. URL: <https://fem-proofs.livejournal.com/11788.html>

104. Фемінізм «третьої хвилі». *Словник гендерних термінів*. URL: <http://a-z-gender.net/ua/feminizm-treto%D1%97-xvili.html>.
105. Філевська Т. Олександра Екстер – амазонка українського авангарду. *Аристократи*. URL: <https://aristocrats.fm/oleksandra-ekster-amazonka-ukrayinskogo-avangardu/>.
106. Філевська Т. Перша амазонка авангарду. *Тиждень.ua*. 2017. URL: <https://tyzhden.ua/History/183397>.
107. Фурье Ф. Избранные сочинения. Новый промышленный и общественный мир. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1939. 469 с.
108. Черняхівська В. В. Гендерна політика в системі державного управління: Україна та європейський досвід : дис. канд. держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2017. 257 с.
109. Шестаков А. «Амазонка» з Фундуклеївської. Україна молода. 2009. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/1369/164/48259/>
110. Щербинін С. В. Жіноче право у контексті давньоруської звичаєво-правової культури. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2013. № 3. С. 110–114.
111. Щербинін С. В. Суспільне становище української жінки в Литовсько-Польську добу. *Міжнародний вісник: Культурологія. Філологія. Музикознавство*. 2016. Вип. 1. С. 93–97
112. Юр М. Декоративізм як стилістична основа безпредметного живопису Олександри Екстер. *МІСТ: Мистецтво, історія, сучасність, теорія*. 2012. №8. С. 376–387.
113. Явнова І. І. Внутренняя политика консервативного правительства Маргарет Тэтчер (1983–1987). *Манускрипт*. 2017. №12. С. 222–224.
114. Явнова І. І. Внутренняя политика консервативного правительства Маргарет Тэтчер (1987–1990). *Манускрипт*. 2016. №12. С. 217–219.

115. Яшкова Т. А. Административные реформы и роль «тэтчеризма» в управлении. *Вестник РГГУ*. 2014. №3. С. 118–122. Сер.: Экономика. Управление. Право.